

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX

BULLETIN No 33
FEBRUARI 1965

Redacteurs } Apoth. P. van de Vyvere, Brugge
Rédaction } Dr. D. A. Wittop Koning. Amsterdam

INHOUD — SOMMAIRE

Prof. Dr. C. G. van Arkel; De apotheker in de literatuur	1
Dr. E. Grendel; Een keizerlijk decreet voor geheime geneesmiddelen	15
Pharm. I Etienne: Les Pharmaciens au Théâtre	bijgebonden
Dr. A. Guislain; Préoccupations pharmaceutiques d'hier; Le Remède secret	„
Dr. D. A. Wittop Koning; Niederländische Apothekengefäße . . .	„
Berichten:	
Koninklijk bezoek aan museum apotheek	20
Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux; Verslag van de vergadering te 's-Hertogenbosch	20
Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux; Verslag van de vergadering te Haarlem	21
Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux; Verslag van de vergadering te Leuven	21
Boekbesprekingen:	
Dr. W. H. Hein; Illustrierter Apotheker Kalender 1965 (Dr. D. A. Wittop Koning)	23
Dr. D. A. Wittop Koning; De Pharmacie en de Kunst (Dr. E. Grendel)	23
G. E. Trease; Pharmacy in History (Dr. D. A. Wittop Koning) . . .	23

Met toestemming van de redactie overgenomen uit het Pharmaceutisch Weekblad.

DE APOTHEKER IN DE LITERATUUR

door

C. G. van ARKEL *)

De Apotheker in de literatuur kan men van twee kanten benaderen: ten eerste door na te gaan welke rol apothekers zelf actief als schrijvers of dichters hebben gespeeld en ten tweede door een onderzoek in te stellen naar de opvattingen van niet-apothekers over de plaats van de apotheker in de samenleving, zoals die in romans en ander literair werk naar voren komt. Op beide aspecten zal in het volgende, natuurlijk zonder naar volledigheid te streven, de aandacht worden gevestigd.

Wanneer men zich gaat verdiepen in de rol die de apotheker speelt in de algemene literatuur, zal men heel snel de publikaties van Urdang (1) en Gittner (2) onder ogen krijgen, waarin talloze waardevolle gegevens over dit onderwerp te vinden zijn.

Voor al wanneer men de werken van Urdang leest, kan men zich niet onttrekken aan de gedachte, dat hij de apotheker ziet als een min of meer tragische figuur, die door zijn positie tussen man van wetenschap en de handelsman zeer geremd is, de representant van de „gezeten burgerstand”, getypeerd door burgerlijke zelfgenoegzaamheid. Urdang, die ook artikelen schreef over „Goethe und die Pharmazie” (3) is zonder twijfel onder de indruk gekomen van de apotheker uit „Die Apotheke zum Engel” uit Goethe's „Hermann und Dorothea” (4). Men moet het Goethe kwalijk nemen, dat hij in een van zijn toneelstukken, waarin het hem er kennelijk om te doen is de zwanenzang te vertolken van de behagelijke, zelfverzekerde kleinburgerlijkheid — zonder de bedoeling er een karikatuurschets van te maken — hiervoor een apotheker kiest, terwijl hij zelf, met zijn grote interesse voor de natuurwetenschappen, contact zoekt met voortreffelijke apothekers uit zijn tijd, die mede door zijn toedoen naar de Universiteit van Jena worden gehaald. (Wij denken bijv. aan Döbereiner, die een bijdrage leverde voor het periodiek systeem, toen hij zijn „triaden-leer” opstelde en wees op de verwantschap tussen Ca, Ba en Sr en tussen Cl, Br en I, en aan Wachenroder, de ontdekker van carotine.)

Voor zijn schildering van een karakter zwevend tussen deugdzaamheid en zwakheid had Goethe in alle beroepen representanten kunnen vinden. Het enige wat deze middelmatige figuur, die altijd „bedächtig” en „bedenklich” spreekt, als apotheker siert, is zijn interesse voor het simplex: hij verzamelde zelf zijn kruiden en zijn kruidentuin is bekend; ook heeft hij een rariteitenverzameling van koralen, schelpen e.d. Dit laatste kwam meer voor; bekend is de verzameling van Seba en die van Jan Jacob Swammerdam. In een levensbeschrijving van diens vader, de beroemde natuuronderzoeker en medicus (5),

lezen wij dat de verzameling zeer veel geld had gekost en zijn vrouw klaagt: „die verzameling vreet de hele apotheek nog op”. In de genoemde Duitse literatuur vindt men ook veel gegevens over de literaire prestaties van de apothekers zelf. Het is merkwaardig dat zoveel apothekers zich tot schrijven en dichten hebben gezet.

Als voorbeeld van heel aardige schetsen, op farmaceutisch gebied, denken wij aan: „Les Galéniennes” van T o r a u d e (6); andere, van meer algemene aard, zoals de „Rimes Gourmandes” van C o u v r e u r (7), 60 gedichten, gewijd aan „plaisirs du bien manger et du bien boire, ainsi qu’au talent de mettre en valeur par une table bien dressée le régal des bons plats et des vieux vins”.

In Nederland zijn ook enkele voorbeelden te vinden: F i j n v a n D r a a t (8) schreef in zijn studententijd (in het Gronings) een geestig boekje „Kru-doorns”, later gaf hij een kostelijke vertaling in Gronings dialect van Prikke-been (9).

Wij weten dat in vroeger tijden door apothekers op Nutslezingen werd gesproken en D r o s s a a r t (10) bijv. droeg er zijn eigen gedichten voor, waarvan „De Zeebaden” door de Vlamingen met goud werd bekroond.

Ook enkelen die wat betekenden in de internationale literatuur, staan in ver verwijderd verband met de farmacie, o.a. I b s e n, die 6 jaar in Noorwegen in Grimstad in een apotheek stond, maar nooit apotheker is geworden (11) en wij willen hier ook denken aan D a n t e, van wie het echter twijfelachtig is of hij ooit in een apotheek heeft gewerkt; wel was hij enige jaren lid van het Artsen en Apothekersgilde in Florence (12).

Merkwaardig is ook dat zoveel kinderen van apothekers zich tot de letteren aangetrokken voelden.

M a r i e v a n Z e g g e l e n schetst in haar roman „De vrede van het Maerland” (13) de apotheker Breecamp, wiens zoon farmacie studeert in Groningen bij de hoogleraar S t r a t i n g h [die de eerste was die in Nederland een publicatie doet over het aantonen van arseen met het toestel van M a r s h (14)]. Evert Jan is ijverig en toegewijd en helpt zijn vader met literatuurstudie voor diens aanvulling op Meijlink’s werk „Het woordenboek der drogerijen” en diens studie over „De alkaloiden uit het plantenrijk”, maar zijn verliefdheid op een deftige jongedame, Ceciel van Rodenberghe, doet hem zijn werk vergeten en hij maakt gedichten op haar. Vader Breecamp is ten einde raad en wij lezen:

„...en weer peinsde hij over, dat dichten van zijn jongen. Zonderling, dat meer apothekerskinderen die neiging hadden. V a n d e n B e r g h’s zoon had drie jaar geleden de Haagse wereld verbaasd doen staan over zijn lofzang op V a n S p e y c k; de jonge B e e t s uit Haarlem dichtte op nog jeugdiger leeftijd, en nu op zijn twintigste jaar was hij al bekend door het hele land. Daar had je T o u s s a i n t’s dochter uit Alkmaar ... dat meisje hield zich met vertalen op, maar men noemde haar ook een schrijftalent.

Wat die apothekerskinderen toch bezielde? Zou werkelijk de geur van myrthe en laurierblad verlangen naar roem in de neusjes der apothekerszuigelingen gebracht hebben?"

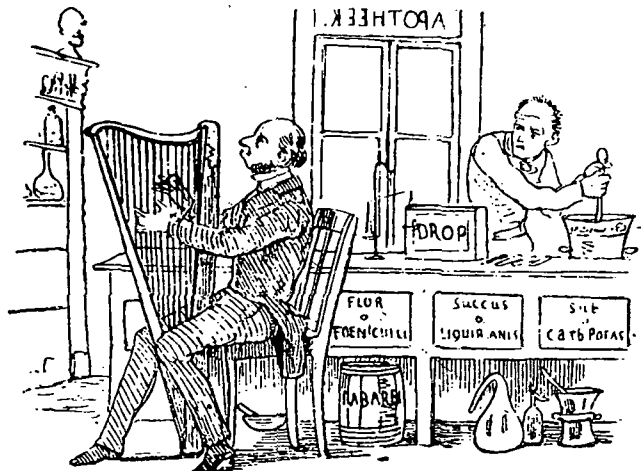
In deze passage heeft Marie van Zeggelen het antwoord verwerkt uit Braga, Dichterlijke mengelingen (15), waarin behalve de genoemde apothekerskinderen ook Van der Vliet en de Hasebroeks worden genoemd. Waarom dichtten zij? Het „plegtig antwoord” luidde:

„Hun wieg stond tusschen laurwerblären,
En versch geplukte myrthen in;
Omdat de vaders van 't gezin,
Drogisten of Aptekers waren ...
De geur van 't roem verlokkend kruid
Steeg in het neusje van hun spruit
En is er altoos ingebleven,
Zoodat zij gruwen van een leven,
Waarin geen lauwren hen omgeven,
Als offers aan hun luit-geluid.”

Beets heeft zich altijd te deftig gevoeld om ooit te laten merken, dat hij apothekerszoon was. Als hij in zijn „Najaarsmijmeringen” dicht:

„Mijn wieg stond tusschen dorre blaeren
En afgevalen bloemen in ...,”

zal niemand aan een apotheek denken. Hij heeft waarschijnlijk wel in de apotheek van zijn vader gestaan en er is een aardig spotprentje van Piet Paaltjens (Frans Haverschmidt), die Beets afbeeldt in de apotheek, met

„Zijn ziel houdt zich niet bezig met dien drop.”

Nicolaas Beets in de apotheek van zijn vader, naar een teekening van Piet Paaltjens (uit *Herinneringen aan Nicolaas Beets*, door Dr. Joh. Dyserinck).

zijn rug naar de recepteertafel, tokkelend op een harp — met hemelse blik, met het onderschrift: „Zijn ziel houdt zich niet bezig met dien drop” (16).

Evert Jan Breecamp heeft ook contact gehad met apotheker Beets en is wel apotheker geworden. Zijn vader voelde voor een verbeterde farmaceutische opleiding: „De Pharmacie heeft goed onderlegde menschen noodig” zegt hij; hij is ervan doordrongen, dat internationaal contact noodzakelijk is, daarom stuurt hij zijn zoon naar Denemarken, waar hij in „Det gamle Apothek” zal gaan werken bij apotheker Steenberg, die beroemd is om zijn grote werk: „Het Arzneiboek voor zeelieden”.

Marie van Zeggelen (17), die deze apotheek bezocht, is hierdoor geïnspireerd; zij heeft het artistieke interieur beschreven en een schets van de apotheek gemaakt. Wanneer men thans deze apotheek bezoekt wordt de afgebeelde tekening meegegeven.

Mevrouw Bosboom-Toussaint (18) heeft haar afkomst wel verraden; zij zag in gedachten de apotheek van haar vader, toen zij in de „Delftsche Wonderdokter” Mr. Graswinckel in de apotheek „De Barmhartige Samaritaan” op bezoek bij Mr. Cypriaan tekende.

„... Het was een huis met een luifel en een steenen stoepbank, waar men bij dag de verschillende attributen van een apothekerswinkel te zien kreeg; onder andere een draagbaar koperen fornuis, waarop de artseneijbereider zich destijds niet schaamde, ten aanschouwen van 't publiek en tot verlustiging van straatjongens en slenteraars, een deel zijner geneesmiddelen klaar te maken”.

Over het interieur schrijft zij:

„Een apotheek van die dagen zag er dan ook alles behalve aantrekkelijk uit. Zekere eigenaardige geur nog daar gelaten (voor veler reukorgaan zelfs ondraaglijk), lag er een somber, drukkend, geheimzinnig waas over alles wat men er opmerkte, van vreemd gevormde flesschen en potten af tot de dichtgesmolten doozen en bokalen toe, wier raadselachtige inhoud voor den oningewijden aanschouwer iets schrikwekkends moest hebben, dat hem een rilling over de leden joeg”.

Mevrouw Bosboom schildert met de pen de apotheek van haar vader, zoals later Lizzy Ansingh en de dochter van Knipscheer dit met het penseel zouden doen.

Het uiterlijk van de apotheek en ook het interieur zijn in de loop van de tijd veranderd. Dat ook het uiterlijk van de apotheker is gewijzigd blijkt uit het gedichtje van Clinge Doorenbos (19).

Jeugdvisioenen

'k Heb soms van die jeugdvisioenen

(In „volmáákt verleden tijd”)

En doorleef dan jeugdmomenten

Als in echte werk'lijkheid

Toen ik las van al die kruiden

Zag ik weer het interieur

Van een *ouden* apotheker

Met een gaper op zijn deur.

'k Zag hem met zijn grooten vizel,

'k Zag zijn typisch stampgebaar;

Op zijn hoofd had hij een kalotje

Met een kwast, in plaats van haar.

'k *Róók* ook weer den apotheker:

Geuren dwarrelden in 't rond,

Dampen kwamen uit een ketel,

Waar in iets te trekken stond.

'k *Hóórde* ook den apotheker:

Wil je snoepen, kleine man?

En hij bood mij pepermuntjes,

Dropjes of zjuuzjuubus an ...

Bij den *nieuwen* apotheker
 Is geen gaper voor 't publiek;
 Mééste kruidentreksels komen
 „Comprimé” van de fabriek.
 Kruiden zitten in tabletjes
 In een buisje met „Patent”,
 d' Apotheker is een juffrouw
 Vriend'lijk en gepermanent.
 Nimmer krijg ik meer een dropje,
 Hóógstens 'n vitamientje C,
 Want de nieuwe tijden brengen
 Nieuwe apothekers mee.
 Nieuwe apothekers hebben
 Nieuwe middeltjes gebracht
 En, om die weer kwijt te raken,
 Nieuwe ziekte-tjes bedacht.
 Onderzoek, vernuft en studie
 Werken samen met elkaar,
 En tòch werd er vroeger óók wel
 Soms eens iemand tachtig jaar ...
 Goeie kruidenapotheker
 Met Uw kruid voor klein en groot,
 Hoeveel jaar is het geleden
 Sinds jij 't láátste kruit verschoot?

Over de vrouwelijke apothekers willen wij nu niet uitvoerig spreken. *Charlotte Jacobs*, de eerste vrouwelijke apotheker, was zeker niet gepermanent.

Een roman, waarin een vrouwelijk apotheker de hoofdpersoon is, zullen wij straks ter sprake brengen. In de meeste romans komt zij voor als tweede apotheker en dient dan voor de in het verhaal onmisbare amoureuze tendentie. Zo beschrijft *Rosny* (20) de fabelachtig rijke apotheker Pache, die een apotheek en een groothandel heeft. Zijn tweede apotheker Marguérite Graciet heeft vues op haar chef, maar tenslotte trouwt zij met de derde apotheker Bouguant. Ook in de roman van *Bartsch* (21) komt als provisor voor „ein schönes stilles Fräulein Tilla”, die de tweede apotheker Theo zó zijn werk doet vergeten, dat „manchmal wegen eines kleinen Handdrucks eine Mixtur zu schwach war”, maar beide apothekers waren zeer consciëntieus en „wenn aus der selben Ursache zuviel in ein Fläschen kam, dann wogen beide das Zeug noch einmal genau nach”. Dit gaf wel enige vertraging in de aflevering, maar de patiënt, die rustig zat te wachten, had des te meer respect voor zijn drankje, dat zoveel zorg nodig bleek te hebben.

Welke precies de positie van de provisor of de tweede apotheker was, komt in deze romans niet duidelijk tot uiting. In de roman van *Billotey* (22) neemt de tweede apotheker Narcisse de apotheek over van zijn chef Casimir

Compillon, die in een zenuwinrichting wordt opgenomen. Het zijn alle populaire verhalen waaruit weinig conclusies zijn te trekken door de vele „dichterlijke vrijheden” en anachronismen, die men erin aantreft.

Over de *verhouding tussen arts en apotheker* is in de literatuur heel veel te vinden. Hiervoor moet in de eerste plaats worden verwezen naar de waardevolle gegevens van Dr. Van Gils (23), waaruit wij veel kunnen leren hoe men over de apotheker dacht.

Iedereen kent toneelstukken, waarin arts en apotheker het mikpunt werden van spot en hoon, men denke slechts aan Molière (24), die de geneeskunde „une des plus grandes folies, qui soient parmis les hommes” noemde. Wij kennen talloze karikaturen van doktoren en apothekers uit toneelstukken; namen als „Dokter urinaal” en „Apotheker klistoriaan” geven duidelijk aan hoe men de dokter wilde hekelen, die zijn diagnose uitsluitend stelde door het bekijken van de urine, terwijl hij de apotheker de klisterspuit liet hanteren (25), want daarvoor was hij als dokter te voornaam. Men ridiculiseerde het overmatig toepassen van aderlatingen, de purgeertherapie en komische tafelen zijn er te over. Toen de apotheker de klisterspuit niet meer tot zijn attributen behoefde te rekenen, verdween hij vrijwel geheel uit de toneelliteratuur.

Veel wordt de *exorbitante honorering, door artsen en apothekers gevraagd*, aan de kaak gesteld. Omstreeks 1750 zijn twee kluchten opgevoerd (23): „Doctors Goudbeurs of Weduwen-sociëteit” en „Doctors Goudbeurs of Weduwen-sociëteit in onrust”, die geschreven waren onder het motto: „Tuta inter Latrones”, d.w.z. „Veilig onder rovers”. Op het vignet, dat de zinspreuk als randspreuk draagt, staan drie mannen met uitgetrokken zwaarden; het zijn: de dokter, de chirurgijn en de apotheker, zoals het heet: „Het gedugte Driemanschap”, die elkaar in Sociëteiten „den bal toewerpen en spelen: kip, ik heb je”. Nu kan men dit als een fabel zien, maar het is er een, die nog niet tot het verleden behoort. Zelden wordt de apotheker beschreven zoals door Shakespeare (26) in „Romeo en Julia”, als een van armoede en verdriet uitgemergelde martelaar, van wiens ellende Romeo profiteert door hem om te kopen om vergif te leveren.

Meestal tekent men de apotheker als een welgesteld man. Mr. Cypriaan uit de Delftsche Wonderdokter (18) behoort hier ook toe, de apotheek uit de roman van Zahn (27) was volgens het publiek een „Goldgrube” en Pache uit „La Pharmacie des Prés” (20) bezit 800 miljoen francs.

In de roman van Tjeerd Adema (28): „De dood van apotheker Dekkinga”, die in de vorige oorlog speelt, lezen wij dat apotheker D. is gevlucht, omdat hij, naar hij meent, zijn huishoudster in een vlaag van woede heeft vermoord. Hij rijdt mee op een melkwagen en als hij zich door al dat gehos wat

onplezierig voelt, zegt de chauffeur: „Weet je wat je doet?” ... „asse we nou in Utrecht komme, mot je naar de appeteeck gaan en dan vraag je voor vijf cente aftreksel van mollepootjes” ... „ze verkoope 't liever niet, want er is voor vijf cente niks te verdiene. Zoo'n appeteker geeft liever drankjes, snap je? ... Open de kraan, flessie vol water, pats, dicht de kraan, een stukkje drop of pepermuntje d'r door ... Asjeblieft meneer, daar is je drankje, één gulden vijf en tachtig ... Snap je nou waarom die stinkerts zoo rijk worre?” Apotheker D. knikte en later, wanneer hij zijn persoonsbewijs verwisseld heeft met dat van een journalist, die door een veewagen is overreden en wiens lijk wordt gevonden, brengt hij de moed op om naar „zijn eigen” begrafenis te gaan en daar hoort hij: „Als 't een appeteker geweest is, zal ie toch wel wat duiten nagelaten hebben” ... „Natuurlijk”, zei de veldwachter, „hebbie ooit van een appeteker zonder duiten gehoord?”

In vroeger jaren hebben *arts* en *apotheker* *elkaar dikwijls beconcurrere*d. Dr. Van Andel (29) en Dr. Van Gils (23) zijn het, die ons uitvoerig hierover inlichten. Het rijmpje uit de 18e eeuw:

„Aptekers, chirurgijns, kwakzalvers, joden, papen,
Vroedvrouwen, ieder wil de Doctor na gaan apen.”

laat aan duidelijkheid niets te wensen over.

Petrus Baerd (ca. 1650) spreekt in „Deugden Spoor” (23) over: „het baldadich en uytgelaten Volck, die men Apothekers noemt” en beschuldigt hen, dat zij: „door haar onverstant en ongeoorloofde geldsucht d'onnosele bedrieghen, onder 't deksel van geen Doktoor te behoeven, der behoefligen voedenningen uytpullen, de flauhartigen in gevaar brengen ende eijndelijck, om den onverdult wat te vercorten, vlijtich ten grave helpen, die al waggelende op de cant staan”.

En in de voorrede van „Alle de philosophische, medicinale en chymische werken” van Bontekoe (30) komt de klacht voor:

„dat 't soo verre is gekomen, dat men een groot gedeelte van de menschen eerst na d'apotheeck siet lopen en of selfs daar de remedieën kopen na hun eigen sin, of na 't raad geven van dezen of gene, of sig aan d'apothekers overgevend; daarna als alles tegenloopt en dat de siektens met al dat lapzalven niet te helpen zijn, ja, dat de sieken tot in doodsnoed gebracht zijn, dan loopt men naar een Doctoer of Chirurgijn, die, dikwijls dan in het uiterste en als de tijd verbij is en de zaken verbrod zijn, niet of weinig kan uijtregten”.

In een blijspel van zeer dubieus gehalte van Van de Gaete (31) wordt een apotheker aan het ziekbed gehaald en betrapt.

Aan de andere kant beschuldigt de apotheker de arts van gelddorst. Hij kan het niet verdragen, dat zijn ambt als minderwaardig wordt beschouwd en hij ziet in veel doktersadviezen niet meer dan een van buiten geleerd lesje. Hij

beschouwt zich als een betere kenner van de geneesmiddelen.

In een blijspel van V a n L o g h e m (ca. 1725) zegt Gerontes tot apotheker Klistoriaan (23):

„gij spreekt geleerd, ik zou mij voor Dokter doen verklaaren,
De Vijzel, stamper en klisteerspuut laten varen.”

waarop Klistoriaan antwoordt:

„Zou ik Dokter worden! daar hoed mij de Hemel voor,
Het zijn meest Ezels; want ik ken ze door en door.”

Ook is het een doorn in het oog van de apotheker, dat de dokter bij de bereiding van de recepten soms een oogje in het zeil houdt. Menig oud schilderij laat zien hoe de arts, dikwijls met gebiedend gebaar, de geneesmiddelen aanwijst, die hij verwerkt wil zien: „Komt gaen wij naar d’Apteeck, om sien wat zij daar doen”, zegt de dokter tot zijn knecht (23).

Maar ook artsen leverden vroeger zelf geneesmiddelen af, er waren in allerlei opzichten veel wantoestanden, ondanks het feit, dat in de 17e eeuw reeds keuren en stedelijke verordeningen waren uitgevaardigd om een scheiding te maken tussen de beroepen van arts en apotheker.

S t o e d e r (32) vermeldt dat in 1751 twee brochures uitkwamen, waarvan de titels voor zich zelf spreken: „Bewijs, dat het in een welgeregelde stad niet behoorde, dat apothekers zieken visiteren of op hun gezag medicijnen geven”, waarop als antwoord volgde: „Bewijs van het doodelijk gevaar, dat de gemeente loopt in de stad waar doctoren hun eigen medicijnen geven”.

Ook uit romans van later tijd blijkt dat de apotheker dikwijls buiten de bevoegdheid gaat. In het zotte verhaal „Le Pharmaciens spirite” (22) kunnen wij lezen hoe de apotheker achter de apotheek een kamertje heeft waar hij consultatieve praktijk uitoefent. Als hij ziek wordt durft zijn vrouw de dokter niet te halen: „sachant trop bien que son mari était abhorré de tous les docteurs de l’arrondissement, ils voyaient en lui un concurrent illégal” en zij weet geen andere raad dan een collega-apotheker in te schakelen.

Ook uit de moderne literatuur zouden nog voorbeelden te noemen zijn, bijv. de vulgaire figuur Poilphard uit Clochemerle (33), een psychopaat, die gelukkig wordt opgesloten.

Een afzonderlijke plaats moet worden ingeruimd voor M. Homais uit F l a u b e r t ’s roman: Mme Bovary (34). Ook Homais oefent in zijn „arrière-boutique” onbevoegd de geneeskunde uit. Hij werd voor het Tribunaal ter verantwoording geroepen, hij kroop een ogenblik doodsbenuwd in zijn schulp, maar toen hij zag, dat het met een sisser afliep, zette hij rustig zijn praktijk

voort en bleef een geducht concurrent van de medici. Na de dood van Dr. Bovary leest men: „trois médecins se sont succédé à Yonville sans pouvoir y réussir, tant M. Homais les a tout de suite battus en brèche”. De figuur van Homais heeft veel pennen in beweging gebracht; hij is een zeer dubieuze figuur die, ten opzichte van Dr. Bovary en ten opzichte van diens vrouw, die zelfmoord pleegt, een inferieure rol speelt. Geyl (35) schrijft over hem: „een man van de „verlichting”, vol energie en zelfvertrouwen, 't is waar, en almaar rijzende in het aanzien van diens medeburgers (hij wordt zelfs gedecoreerd), maar wiens wijsheid daarom niet minder bestaat in platitudes, een laf afkooksel van voltairisme, anticlericalisme, dat de schoonklinkende leuzen van wetenschap en vooruitgang, niet frisser kunnen maken. Een figuur ondertussen, die voor heel een zijde van het Franse en politieke leven spreekwoordelijk is geworden”.

In het toneelstuk „M. Homais vit encore...” (36) is het de geest van Homais, die spreekt in apotheker Labassa. Het is een polemiëk over het probleem godsdienst en wetenschap, waarin de oude priester, Quasimodo, geheel onder de indruk komt van de stelling van Labassa, dat de wetenschap de godsdienst heeft gedood, maar dan na een pleidooi, waarin Pasteur als gelovige wordt aangehaald, hoort men: „on avait troublé le cerveau des demi-savants et des Homais de sous-préfecture...” en „beaucoup de médecins n'ont que la demi-science de M. Homais.”

In 1942 werd in Amsterdam in de Stadsschouwburg „Mme Bovary” opgevoerd met Annie van Ees in de hoofdrol als Mme Bovary en Louis van Gasteren als M. Homais, John Gobaau als Dr. Bovary en Frans Rademakers als Justin, de apothekersleerling.

Gelukkig zijn er uit de literatuur ook wel passages aan te halen waaruit een goede samenwerking tussen arts en apotheker blijkt.

Mevrouw Bosboom-Toussaint (18) schreef reeds dat „de kruidenmenger of apothecarius, als onontbeerlijke handlanger van de arts zekere achtting genoot” en bij Zimmerman (37) vinden wij het rijmpje:

„Schwester ist, nicht Dienerin,
Die Pharmazie des Medizin.”

en Jules Romain laat Dr. Knock tot apotheker Mousquet zeggen:

„Le médecin, qui ne peut pas s'appuyer sur un pharmacien de premier ordre est un général qui va en bataille sans artillerie” (38).

Een ander thema in romans vormen de in de apotheek begane *vergissingen*, wat natuurlijk een prachtig motief kan zijn voor een sensationeel verhaal.

Rumpf (39) beschrijft een verhaal van een apotheker, die eerst een vervalsing van een recept ontdekt, waarin 30 mg morfine is veranderd in 300 mg, maar later vergist hij zich zelf met een soortgelijk recept, waarin hij voor „divide” leest „d.t.d.”; hier wordt hij gered door zijn vrouw, die het merkt door de gewichten die zijn blijven liggen (!) — wel een onwaarschijnlijk verhaal —, maar het geeft aanleiding tot heel sensationele verwickelingen.

In een roman van Geiger (40) komt een jong apotheker voor, die betrokken wordt in een geval van verwisseling van geneesmiddelen. De tweede apotheker uit „Die Apotheke zur blauen Gans” (21), Theo, die zoals wij zagen wel eens door andere gedachten was afgeleid, maakte een vergissing, waarbij de tienvoudige hoeveelheid morfine werd afgeleverd. Later blijkt, dat de arts, die Theo's geliefde Tilla wil trouwen, om de apotheek te kunnen beheren in zijn eigen apotheek de suppositoria heeft gemaakt, wat door analyse en speurzin aan het licht komt.

Een ander verhaal over vergissingen vond ik in een derderangs toneelstukje „Le pharmacien” (41), waarin de apotheker in plaats van 20 g basisch bismutnitraat 20 g morfinehydrochloride aflevert. Het wordt door zijn leerling ontdekt, doordat hij de fles niet op haar plaats had teruggezet (!) en dan roept hij uit: „Vingt grammes — pensez donc — vingt grammes — mais alors je suis fichu!”, waaraan de leerling toevoegt over de patiënt: „Elle aussi”. Dit is een uiterst onsympathiek verhaal, omdat de apotheker de schuld door zijn leerling wil laten dragen, die niet eens in de apotheek was toen het gebeurde. Daartegenover kunnen wij noemen een detectieveroman van Agatha Christie (42) waarin een apothekersassistent voorkomt, die zich heeft vergist; de apotheker zegt hem niet op, maar de assistent gaat uit zichzelf weg. Later blijkt dat hij opzettelijk een vrouw had willen vergiftigen, die hem uit de hoogte behandelde.

Er zouden nog veel tendentieuze verhalen te noemen zijn over dit onderwerp.

Ook het *specialité*-vraagstuk vindt men in de literatuur terug. Van de oudste tijden af hebben de apothekers zelf preparaten gemaakt en dit waren vroeger verschillende artikelen, die soms niets met geneesmiddelen te maken hadden. In het begin van de 16e eeuw was de apotheker de leverancier van suikervaren; uit de alchemistische tijd dateert zijn bekwaamheid in het destilleren, die hem maakt tot de leverancier van alcoholische dranken: gekruide wijnen, punch, kandeel en Hippocras (43) zijn in de 18e eeuw „*spécialités de la maison*”. Er zijn opschriften in apotheken die hierop wijzen: „Tisane en arrière, Bourgogne en avant”; en boven de deur van „Det gamle Apothek in Helsingör” (17) staat:

„Wilt dü Arznij oder süsse Wein
So get ders die zu finden sein”

Marie van Zeggelen (13) „vertaalt” dit voor de apotheek van Bree-camp:

„Hier verkoopt men, zoowel boven als onder dranken
Het een voor gezonden, het andere voor kranken.”

Ook geneesmiddelmengsels met geheimgehouden samenstelling komen voor; apotheker Mappe (21) geeft aan zijn tweede apotheker en opvolger enige van die voorschriften — maar dit alles haalt niet bij ons tegenwoordige *specialité*-probleem — het komt echter ook in de literatuur ter sprake. Van apotheker Dekkinga (28) staat geschreven: „dat de tijd voorbij was, dat hij zich op een voetstuk kon plaatsen, niet in het minst door de aspirientjes, sanapirientjes en andere „ientjes”, die rechtstreeks van de fabriek kwamen en in hun oorspronkelijke verpakking door den apotheker aan de koopers werden afgeleverd”.

Hartstochtelijk hekelt Cécile Airelle in een roman uit 1934 de wantoestanden (44). Deze jonge vrouwelijke apotheker komt direct na haar studie in Parijs naar het provincieplaatsje Puits-St.-Martin, waar zij een apotheek overneemt. Zwaar drukt haar de verantwoordelijkheid om dag en nacht paraat te moeten zijn, terwijl zij de dorpsgeest niet kan aanvoelen. Maar bovenal hindert haar, dat zij door de talloze *specialités* tot een „*commis de magasin*” is gedegradeerd. Aan haar leerling Maryvonne legt zij uit wat een *specialité* is: . . . „un produit ou mélange de produits, qui sous un nom de fantaisie, se vend dix fois plus cher. Ce nom appartient à un pharmacien, un capitaliste, qui devient soudain philanthrope, un banquier, qui se découvre une âme de guérisseur, ou une société financière, qui espère à grands frais le lancement d’une marque pour en tirer profit, guérir les maladies n’est que le second but”. Zij denkt systemen uit om de *specialités* te rangschikken, vol sarcasme is haar kritiek en tenslotte roept zij uit: „Mais c’est fou tous ces produits, toujours les mêmes, qui se répètent sous des noms différents, de plus en plus abracadabrants — si le public le savait! — il obéit le réclame” en tenslotte schetst ze het toekomstbeeld: We

zullen „spécialités psychiques” nodig hebben: „nous créerons des spécialités nobles, le remède qui engendre la bonne humeur, celui qui affermit la volonté et ... „l'Elixir Topase” qui assure la réussite dans la vie! Le client de 1960 sera d'une extrême exigence”.

Dit is een boek vol grieven, die helaas nog niets van hun actualiteit verloren hebben.

Aan het geschrevene zou nog veel zijn toe te voegen, er moest een keus worden gedaan, waarbij getracht is enigszins tot een rubricering te komen.

Wanneer men alle besproken situaties overziet, kan de conclusie niet zijn, dat de apotheker in de literatuur gunstig wordt beschreven. Dit is op zichzelf wel enigszins te begrijpen, want de buitenstaander ziet uit de aard der zaak alleen de buitenkant: de, in het algemeen welgestelde positie waarin de apotheker verkeert en ook de betrekkelijke geheimzinnigheid, die zijn beroep meebrengt, zijn factoren welke aanleiding kunnen geven tot een zekere afgunst en wrevel, waardoor minder gunstige eigenschappen, die de apotheker door zijn positie zou kunnen hebben, een dankbaar onderwerp zijn voor de romanschrijvers; men legt graag de vinger op zwakke plekken. Voor menigeen is de ondeugd pikant en de deugd maar saai. Wil men een volledig beeld van de apotheker geven, dan zal ook moeten worden gewezen op de velen onder hen, die respect afdwingen o.a. door hun wetenschappelijke arbeid of door hun werk op sociaal gebied, dan wel door hun kennis van de geschiedenis van hun vak en die mede daardoor waardevolle vertegenwoordigers zijn van een groep academici, die zich tot taak heeft gesteld een bijdrage te leveren aan de vooruitgang op het terrein van de volksgezondheid.

Literatuur:

1. Urdang, G.: Der Apotheker im Spiegel der Literatur (1921); Der Apotheker als Subjekt und Objekt der Literatur (1926).
2. Gittner, H.: Der Anteil des Apothekers an der deutschen Literatur, *Pharm. Ztg.* 93 (1948) 557 en *ibidem* 94 (1949) 375.
3. Urdang, G.: Goethe und die Pharmazie, *Pharm. Ztg.* 77 (1932) 333 en *ibidem* 94 (1949) 467.
4. Goethe, W. von: Hermann und Dorothea.
5. Pöhlmann, Olga: Jan Swammerdam (vert. H. W. J. Schaa p).
6. Torau de, L. G.: Les Galéniennes, fantaisies rimées en marge du Codex, Parijs 1939.
7. Couvreur, A.: Rimes Gourmandes, *Schweiz. Apotheker-Ztg.* 93 (1955) 233.
8. Fijn van Draat, J. A.: Krudoorns.
9. Fijn van Draat, J. A.: Wonderlieke raaize van Meneer Prikkebain, bewaarkt noa 't verhaal van J. J. A. Goeverneur (2e druk 1962).
10. Postma, C.: Pieter Karel Drossaart, apotheker en later burgemeester te Vlaardingen.

11. Autenrieth, H. F.: Hendrik Ibsen und der Apothekerberuf, *Schweiz. Apotheker-Ztg.* 102 (1964) 503.
12. Wielen, P. van der: De Pharmacie in het oude Florence, *Pharm. Weekblad* 60 (1923) 1233.
13. Zeggelen, M. van: De vrede van het Maerland.
14. Wielen, P. van der: Het apparaat van Marsh en zijn ontdekker, *Pharm. Weekblad* 73 (1936) 1379.
15. Braga, Dichterlijke mengelingen, uitg. A. Winkeler Prins, Deventer (1883) blz. 344.
16. Wielen, P. van der: Haarlem en de Pharmacie, *Pharm. Weekblad* 74 (1937) 784.
17. Zeggelen, M. van: Det gamle Apothek in Helsingör, *Pharm. Weekblad* 60 (1923) 1333.
18. Bosboom-Toussaint, A. L. G.: De Delftsche Wonderdokter, *Pharm. Weekblad* 55 (1918) 852.
19. Clinge Doorenbos: Jeugdvisioenen, *De Telegraaf* (1944) 15 januari.
20. Rosny, J. H.: La Pharmacie des Prés, Parijs, Ed. Albin Michel.
21. Bartsch, R. H.: Die Apotheke zur blauen Gans, Berlijn, Rembrandt Verlag.
22. Billotey, P.: Le Pharmacies spirite, (1922) Libr. Edg. Malfère, Amiens.
23. Gils, J. B. F. van: De dokter in onze Nederlandsche Toneelliteratuur, Haarlem, De Erven F. Bohn (1917).
24. Molière: Le malade imaginaire.
25. Bierman, C. O.: Clysterium donare, *Folia Pharm.* 26 (1935) 73; Bierman, C. O.: Van wat eens het wapen bij uitnemendheid des apothekers was, *Folia Pharm.* 27 (1936) 100.
26. Shakespeare, W.: Romeo and Juliet.
27. Zahn, E.: Der Apotheker von Klein-Weltwil, Berlijn (1919).
28. Adema, Tj.: De dood van apotheker Dekkinga, uitg. A. W. Bruna & Zoon, Utrecht.
29. Andel, M. A. van: Praktizeerende Apothekers in de 17e en 18e eeuw, *Ned. Tijdschr. Geneesk.* 60 (1916) 1330.
30. Bontekoe (Dekker, C.): Philosophische, medicinale en chymische werken, uitg. Amsterdam (1689), zie 29.
31. Gaete, H. van de: De ontmantelde apotheker met de gefopte hoorndrager (1915), zie diss. E. Grendel, Gouda.
32. Stoeder, W.: Geschiedenis der Pharmacie in Nederland, Amsterdam (1891).
33. Chevalier, G.: Clochemerle.
34. Flaubert, G.: Madame Bovary (1856).
35. Geyl, P.: Franse figuren, Flaubert en „Mme Bovary” (1958) blz. 70.
36. Auschitzky, D. (Pierrefeux, G. de): M. Homais vit encore..., comédie en 3 actes, Parijs.
37. Zimmerman, W.: Arzt- und Apotheker-Spiegel, Dresden (1924).
38. Falize, J.: Le Pharmacies dans la littérature, *Terre d'Europe* 7 (1958) 33.
39. Rumpf, H.: John Gilles letzte Stunde, zie Gittner, *Pharm. Ztg.* 94 (1949) 39.
40. Geiger, E.: Die Bagdad Apotheke, zie Gittner, *Pharm. Ztg.* 94 (1949) 39.
41. Maurey, M.: Le pharmacies, in „Je sais tout” (1910).
42. Christie, A.: After the funeral.
43. Wielen, P. van der: Hippokras, *Pharm. Weekblad* 74 (1937) 1613.
44. Mayer, J.: Cécile Airelle, Pharmacienne, Parijs (1934).

Augustus 1964.

EEN KEIZERLIJK DECREET VOOR GEHEIME GENEESMIDDELEN

door

E. GRENDEL

Bijna een eeuw lang is de Nederlandse Farmacie uitgeoefend onder de Wet van 1 juni 1865, regelende de uitoefening van de artsenijsbereidkunst. Ondanks deze verouderde wet heeft de Farmacie zich in Nederland, vooral de laatste 50 jaar, sterk ontwikkeld, zodat na enkele mislukte pogingen op 28 juli 1958 eindelijk een nieuwe Wet op de Geneesmiddelenvoorziening en de uitoefening der artsenijsbereidkunst de oude wet heeft vervangen.

Reeds uit deze titel Wet van 28 juli 1958, houdende nieuwe regeling nopens de geneesmiddelenvoorziening en de uitoefening der artsenijsbereidkunst, is af te leiden dat deze wet een veel ruimere strekking heeft dan de oude; deze nieuwe wet heeft zich dan ook grotendeels aan de veranderde omstandigheden in de farmacie aangepast.

Volgens art. 3 van deze wet is het in de handel brengen van verpakte geneesmiddelen aan bepaalde eisen gebonden, o.a. is een College benoemd, dat een register moet bijhouden van verpakte geneesmiddelen.

Op verzoek van belanghebbende neemt dit college in dit register de verpakte geneesmiddelen op, die naar redelijkerwijze mag worden aangenomen, de aangeprezen werking bezitten, niet schadelijk zijn voor de gezondheid bij gebruik overeenkomstig het voorschrift op of gevoegd bij de verpakking.

Het is verboden ongeregistreerde verpakte geneesmiddelen te bereiden, te verkopen, af te leveren, in te voeren, te verhandelen of ter aflevering in voorraad te hebben enz.

Van een dergelijke regeling betreffende verpakte geneesmiddelen is in de oude wet van 1865 niets bepaald; toch bleek dat de gedachte die hieraan ten grondslag ligt reeds in veel oudere wetten aanwezig was.

Immers in een wettelijk besluit van 1810, uitgevaardigd door de Landdrost van Gelderland, vond ik een dergelijke regeling voor „geheime geneesmiddelen”.

Omdat in deze jaren de drogist in Nederland nog geen detaillist was, kunnen wij aannemen dat deze „geheime geneesmiddelen” in de eerste plaats in de apotheken werden verkocht.

Dit besluit luidde aldus:

„LANDDROST-AMBT van GELDERLAND

De Landdrost van het Departement Gelderland, ontvangen hebbende eene Missive van Zijne Doorluchtige Hoogheid den Prins Aarts Thesaurier, Algemeenen Stede-

houder des Keizers, d.d. 19 dezer, daarbij, ten einde zulks binnen dit Departement te doen kennelijk worden, aan den Landdrost inzendende eene Instructie voor de

(2)

den Landdrost inzendende eene Instructie voor de Bezitters van geheime Geneesmiddelen, die gebruik begeren te maken van het Beneficie, verleend bij Zijner Majesteits Decreet van den 18 van Oogstmaand l. l., als mede een ontwerp van Organisatie en Plan van Werkzaamheid voor de Commissie, belast met het examineren dier Geneesmiddelen, door gemelde Commissie gearresteerd, en door den Minister van Binnenlandsche Zaken Grave des Keizerrijks, den 25 van Wijnmaand 1810, goedgekeurd;

Brengt, bij dezen, ter beantwoording aan den last van welgemelde Zijne Doorluchtige Hoogheid, ter kennis van een iegelijk, welke hier bij zoude kunnen belang hebben, dat, ingevolge het Keizerlijk Decreet van den 18 van Oogstmaand dezes jaars, met den 1ste van Louwmaand aanstaande, de gegebene permissie aan alle Eigenaars van geheime Geneesmid-

LANDDROST-AMBT

V A N

GELDERLAND.

de LANDDROST van het Departement GELDERLAND, ontvangen hebbende eene Missive van Zijne Doorluchtige Hoogheid den Prins Aarts Thesaurier, Algemeenen Stedehouder des KEIZERS, d. d. 19 dezer, daarbij, ten einde zulks binnen dit Departement te doen kennelijk worden, aan den

A

Bezitters van geheime Geneesmiddelen, die gebruik begeren te maken van het Beneficie, verleend bij zijner Majesteits Decreet van den 18 van Oogstmaand l.l., als mede een ontwerp van Organisatie en Plan van Werkzaamheid voor de Commissie, belast met het examineren dier Geneesmiddelen, door gemelde Commissie gearresteerd, en door den Minister van Binnenlandsche Zaken Grave des Keizerrijks, den 25 van Wijnmaand 1810, goedgekeurd;

Brengt, bij dezen, ter beantwoording aan den last van welgemelde Zijne Doorluchtige Hoogheid, ter kennis van een iegelijk, welke hier bij zoude kunnen belang hebben, dat, ingevolge het Keizerlijk Decreet van den 18 van Oogstmaand dezes jaars, met den 1ste van Louwmaand aanstaande, de gegebene permissie aan alle Eigenaars van geheime Geneesmiddelen, om dezelve te verkoopen zal ophouden, en geene verkooping meer zullen mogen geschieden, terwijl het echter de begeerte van Zijne Majesteit den Keizer is, om van de tegenwoordige Eigenaars of Uitvinders van zoodanige Geneesmiddelen als voor nieuw en nuttig erkend zullen worden, het Recept of Voorschrift te koopen, ten einde hetzelfde openbaar te maken, en daar door de kennis ten nutte van het lijdende Menschdom uit te breiden.

Dat wijders alle Eigenaren van zoodanige Geneesmiddelen, waar van de verkoop reeds is toegestaan, gebruik willende maken van het Beneficie, bij het voornoemde Decreet vermeld, zich des aangaande zullen moeten adresseren aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken van het Rijk; terwijl eindelijk aan de Uitvinders van Geneesmiddelen, waar van de verkoop nog niet is toegestaan, of welke daar toe geene autorisatie ontvangen hebben, en die eenig nut begeren te trekken van hunne uitvinding, door hun geheim aan het Gouvernement over te doen, de vrijheid wordt gelaten, om zich insgelijks tot dat einde aan welgem. Minister te vervoegen.

Wordende voorts aan de hier bij belanghebbende Ingezetenen van dit Departement welke zich in het geval zouden mogen bevinden van gebruik te maken van het voorschr. Beneficie door Zijne Majesteit den Keizer verleend, bij deze kennis gegeven,

dat zij zich tot het bekomen van de nadere noodige inlichtingen omtrent het geene er vereischt wordt van de Uitvinders of Eigenaars, bij het maken van een Addres, ten dezer zake, aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken Grave des Keizerrijks, kunnen vervoegen aan de Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toeverzicht, residerende te Arnhem, welke tot het geven van zoodanige inlichtingen door den Landdrost is in staat gesteld.

Arnhem den 28 van Slagtmaand 1810.

(Was geteekend)

J. G. Verstolk."

In onze tijd waarin wij trots zijn op onze sociale wetgeving en waarin nationalisering van bedrijven wordt gepropageerd, worden de nieuwe geneesmiddelen door octrooien en patenten naar alle kanten beschermd. In dit opzicht was Napoleon zijn tijd ver vooruit en de strekking van zijn regeling voor nieuwe geneesmiddelen, die als nuttig worden erkend, was voor de Napoleontische tijd zeker revolutionair te noemen.

In deze wet zijn de geheime geneesmiddelen ook aan een soort registratie onderworpen en worden pas na een verkregen goedkeuring vrijgegeven.

Dit wordt verduidelijkt als wij de oorspronkelijke wet waarvan in dit besluit sprake is, een keizerlijk decreet van 18 augustus 1810, hierop naslaan. Inderdaad is dit besluit uitgevaardigd als „Décret imperial concernant les Remèdes secrets”.

Het is veel uitgebreider dan het besluit van de Landdrost; het laatste kan men als een uittreksel van deze wet beschouwen, maar merkwaardig komen er enkele artikelen in voor die nagenoeg gelijkwaardig van strekking zijn met onze nieuwe wet van 1958. Oordeelt u zelf als u hoort wat hierin werd bepaald.

„Décret IMPERIAL concernant les Remèdes secrets (Bull. No. 308, Rond. VI p. 121)

Du 18 août 1810.

Napoléon, Empereur des Français, Roi d'Italie, Protecteur de la Confédération du Rhin, Médiateur de la Confédération suisse, etc., etc., etc.

Plusieurs inventeurs de remèdes spécifiques contre diverses maladies, ou de substances utiles à l'art de guérir, ont obtenu des permissions de les débiter en gardant le secret de leurs compositions;

D'autres demandent encore, pour des cas pareils, de semblables autorisations.

D'après le compte que nous vous sommes fait rendre, nous avons reconnu que si ces remèdes sont utiles au soulagement des maladies, notre sollicitude constante pour le bien de nos sujets doit nous porter à en répandre la connaissance et l'emploi, en achetant des inventeurs la recette de leur composition que c'est pour les possesseurs de tels secrets un devoir de se prêter à leur publication, et que leur empressement doit être d'autant plus grand, qu'ils ont plus de confiance dans leur découverte;

En conséquence, voulant d'un côté propager les lumières et augmenter les moyens utiles à l'art de guérir, et de l'autre empêcher le Charlatanisme d'imposer un tribut

à la crédulité, ou d'occasionner des accidents funestes, en débitant des drogues sans vertu ou des substances inconnues, et dont on peut par ce motif, faire un emploi nuisible à la santé ou dangereux pour la vie de nos sujets;

Notre Conseil d'Etat entendu,

Nous avons décrété et décrétons ce qui suit:

TITRE PREMIER.

Des Remèdes dont la vente a déjà été autorisée.

Art. 1.er Les permissions accordés aux inventeurs ou propriétaires de remèdes ou compositions dont ils ont seuls la recette, pour vendre et débiter ces remèdes cesseront d'avoir leur effet à compter du 1.er janvier prochain.

2. D'ici à cette époque, les dits inventeurs ou propriétaires remettront, s'ils le jugent convenable, à notre ministre de l'intérieur, qui ne la communiquera qu'aux commissions dont il sera parlé ci-après, la recette de leurs remèdes ou compositions, avec une notice des maladies auxquelles on peut les appliquer, et des expériences qui en ont déjà été faites.

3. Notre ministre nommera une commission composée de cinq personnes, dont trois seront prises parmi les professeurs de nos écoles de médecine, à l'effet, 1°. d'examiner la composition du remède, et de reconnaître si son administration ne peut être dangereuse ou nuisible en certains cas; 2°. si ce remède est bon en soi, s'il a produit et produit encore des effets utiles à l'humanité; 3°. quel est le prix qu'il convient de payer, pour son secret, à l'inventeur du remède reconnu utile, en proportionnant ce prix, 1°. au mérite de la découverte; 2°. aux avantages qu'on en a obtenus ou qu'on peut en espérer pour le soulagement de l'humanité; 3°. aux avantages personnels que l'inventeur en a retirés ou pourrait en attendre encore.

4. En cas de réclamation de la part des inventeurs, il sera nommé, par notre ministre de l'intérieur, une commission de révision, à l'effet faire l'examen du travail de la première, d'entendre les parties, et de donner un nouvel avis.

5. Notre ministre de l'intérieur nous fera, d'après le compte qui lui sera rendu par chaque commission, et après entendu les inventeurs, un rapport sur chacun de ces remèdes secrets, et prendra nos ordres sur la somme à accorder à chaque inventeur ou propriétaire.

6. Notre ministre de l'intérieur fera ensuite un traité avec les inventeurs. Le traité sera homologué en notre Conseil d'État, et le secret publié sans délai.

TITRE II.

Des Remèdes dont le débit n'a pas encore été autorisé.

7. Tout individu qui aura découvert un remède et voudra qu'il en soit fait usage, en remettra la recette à notre ministre de l'intérieur, comme il est dit art. 2.

Il sera ensuite procédé à son égard comme il est dit art. 3, 4 et 5.

TITRE III.

Dispositions générales.

8. Nulle permission ne sera accordée désormais aux auteurs d'aucun remède simple ou composé dont ils voudraient tenir la composition secrète, sauf à procéder comme il est dit aux titres 1 en 2.

9. Nos procureurs et nos officiers de police sont chargés de poursuivre les contrevenas, pardevant nos tribunaux et cours, et de faire prononcer contre eux les peines portées par les lois et réglemens.

10. Notre grand-juge ministre de la justice, nos ministres de l'intérieur et de la police, sont chargés de l'exécution de notre présent décret."

De vraag doet zich voor wanneer deze wet zijn geldigheid heeft verloren. Hierover zegt de jurist en advocaat M. C. J. Fortuin in 1841 in zijn studie over de wetten, besluiten en andere „rechtsbronnen van Fransche oorsprong”, in zoverre deze, ook sedert de invoering der nieuwe wetgeving, in Nederland van toepassing zijn het volgende:

„Omtrent de voortdurende geldigheid van de wet van 18 Augustus 1810 kunnen twijfelingen worden gekoesterd. Beschouwt men het onderwerp, als uitmakende een gedeelte der wetgeving op de Uitvindingen enz. dan zou men kunnen beweren dat de Wet van 25 Januari 1817 (*Staatsblad* Nr. 6) in artikel 10 een afschaffing inhoudt. Intussen komt het ons voor, dat hier mee een maatregel van medicinale politie voorkomt, welke zoowel in Frankrijk als ook thans hier te lande, uit een ander oogpunt, dan de gewone uitvindingen, moet worden beschouwd. Nu is wel reeds bij besluit van 29 Januari 1814, houdende voorzieningen, betreffende het Geneeskundig Toezicht in de Vereenigde Nederlanden (*Staatsblad* Nr. 22), de Fransche Administratie op dit onderwerp afgeschaft, doch zonder dat daardoor alle speciale Verordeningen zijn vervallen. Noch bij de Wet van 12 Maart 1818, ter regeling van hetgene betrekkelijk is tot de uitoefening van de verschillende takken der Geneeskunde (*Staatsblad* Nr. 16) noch in de instructie voor de Apothekers, noch in die voor de drogisten in het Koninkrijk der Nederlanden, beide van 31 Mei 1818, komt iets hieromtrent voor."

Tot zover Mr. Fortuin.

Ook in latere publikaties is niets meer over deze wet te vinden, zodat feitelijk deze wet of dit besluit nooit is afgeschaft, maar volkomen in de vergetelheid is geraakt. Maar geheime geneesmiddelen, dat weten wij maar al te goed, zijn nimmer verdwenen, hoogstens later in een andere vorm als verpakt geneesmiddel teruggekomen. Laat het daarom voor ons een geruststelling zijn dat de Nederlandse regering even verstandig is geweest als Napoleon en ze opnieuw in de wet heeft doen opnemen en ze aan een regeling in het belang der volksgezondheid heeft onderworpen.

Tenslotte: het zou zeker aanbeveling verdienen na te gaan of deze wet ook in andere departementen is afgekondigd en wat nog belangrijker is, of inderdaad verzoeken tot het gebruik maken van het genoemde „Benefice” bij de verschillende commissies van geneeskundig onderzoek en toezicht zijn ingediend en op welke geheime geneesmiddelen deze verzoeken betrekking hebben gehad.

Maart 1964.

BERICHTEN

Koninklijk bezoek aan de museum-apotheek

Op donderdag 18 juni jl. bezocht H.M. Koningin Juliana Gouda, waarbij alereerst het museum het Catharina Gasthuis, waarvan de algehele restauratie was voltooid.

Hierin werd ook de, thans ingerichte historische apotheek bezichtigd, waarbij Dr. Grendel de gelegenheid kreeg het een en ander over de voorgeschiedenis van deze apotheek te vertellen. Hare Majesteit toonde zeer veel belangstelling voor dit stukje oude farmacie.

Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.

Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie.

Najaarsbijeenkomst 1963

Op zaterdag 2 en zondag 3 november had in 's Hertogenbosch onze najaarsbijeenkomst plaats.

Om 3 uur werd onze vereniging door het Departement Noord-Brabant in het museum van het Provinciaal Genootschap van kunsten en wetenschappen ontvangen.

Na de thee en de bezichting van de belangrijkste gildestukken, werd een bezoek gebracht aan de laat-gothische basiliek, de St. Janskathedraal.

Een enthousiaste gids leidde ons rond, die niet alleen ons de uitzonderlijke schoonheid van bepaalde details opmerkzaam maakte, maar die ook door zijn uitgebreide kennis op kunsthistorisch gebied en door zijn boeiend betoog deze rondleiding voor ons allen tot een zeer interessante middag maakte.

De gezamenlijke maaltijd in „Noord-Brabant” was zo gezellig, dat de lezingen van 's avonds wel wat al te laat begonnen. Drs. F. van de Ven besprak in het kort de geschiedenis van het Brabants Genootschap, terwijl Dr. J. Schouten een uiterst belangrijke lezing hield over de slangestaf van Asklepios als symbool van de geneeskunde.

Zondagmorgen om 10 uur had de normale ledenvergadering plaats onder leiding van de vice-voorzitter Ahlrichs, waarna het talrijke gezelschap het Zwanenbroedershuis bezichtigde, welker historie uiterst belangrijk voor de Nederlandse cultuurgeschiedenis bleek te zijn geweest. Daarna terug naar Hotel „Noord-Brabant”, waar Dr. D. A. Wittop Koning een voordracht met talrijke dia's hield over farmaceutische impressies van een reisje in Frankrijk. Dr. E. Grendel sprak over een keizerlijke verordening voor geheime geneesmiddelen, terwijl daarna nog Dr. L. Elaut sprak.

Een gezellige Brabantse koffietafel besloot deze goed geslaagde bijeenkomst, waarvan de voorbereiding gelogen had in de handen van collega Schellekens.

Voorjaarsbijeenkomst 1964

Op zaterdag 6 en zondag 7 juni had onze voorjaarsbijeenkomst te Haarlem plaats. Om 15.30 uur werd onze vereniging ontvangen door collega Cohen, namens het departement Noord-Holland, in de kapel van het Frans Hals-museum.

Vriendelijke woorden, een klein stukje farmaceutische geschiedenis van Haarlem en een kopje thee in dit prachtige gebouw, waren de inleiding voor een rondleiding door dit museum onder de enthousiaste leiding van de conservatrice, met als eindpunt het bezoek aan de oude apotheek.

Een gezellige borrel op het terras van Hotel Brinkman op de Grote Markt was de voorbereiding op de gezamenlijke maaltijd in hetzelfde hotel, waar 's avonds in de bovenzaal ook de lezingen werden gehouden. J. H. van Borssum-Buisman hield een inleiding tot een bezoek aan het „Teyler's museum” en Dr. A. Guislain sprak over „Quelques précurseurs de l'Histoire de la Pharmacie en Belgique”.

Zondagochtend werd om 10.30 uur de ledenvergadering gehouden, welke door afwezigheid van onze voorzitter, gepresideerd werd door college Ahlrichs. Een viertal nieuwe leden werd aangenomen, o.a. ons eerste lid uit Engeland en voor de najaarsbijeenkomst werd besloten samen te werken met het Genootschap om tot een herdenking van de sterfdag van Vesalius en de geboortedag van Galilei te komen. Dit congres zou dan te Leuven worden gehouden.

Daarna hield collega Vandewiele een voordracht over Vóór-Dodoense Nederlandse geschriften over planten, welke tot een vlotte discussie aanleiding gaf. Collega Wittop Koning gaf aan de hand van talrijke dia's een overzicht van Antwerpse Majolica tot Delftse Apothekerspotten, en collega Brasseur hield een voordracht over „Organisation pharmaceutique dans les hôpitaux des armées de l'Empire”.

Bij de zeer geanimeerde lunch in de bovenzaal van Hotel Brinkman waren een dertigtal leden aanwezig, die na afloop een bezoek brachten aan het Teyler's museum, dat door zijn rijkdom aan belangrijke stukken op natuurhistorisch gebied en zijn collectie historische voorwerpen op het gebied der fysica, uiterst interessant was, terwijl toevalligerwijze ook nog genoten kon worden van een tentoonstelling van originele tekeningen van Michel Angelo.

Najaarsbijeenkomst 1964

In samenwerking met het Belgisch Comité voor de Geschiedenis der Wetenschappen, het Comité Luxembourgeois d'Histoire des Sciences, het Genootschap voor Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen (Nederland) en het Zuidnederlands Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen, werd op zaterdag 3 en zondag 4 oktober 1964 te Leuven ons najaarscongres gehouden.

Wegens het groot aantal lezingen dat op zaterdag moest worden gehouden, werd het congres reeds om 10 uur in het Huis der Vlaamse Leergangen door Prof. Dr. P. van Oye geopend. Hoewel de zaterdag gewijd zou zijn aan de 400e geboortedag van Galilei, hadden slechts de lezingen van Prof. Dr. J. Pelseneer en van Dr. F. G. Backbier hierop betrekking.

De talrijke interessante lezingen, die door verschillende van onze leden werden gevolgd, werden onderbroken door een gezamenlijke lunch, waarna 's middags de lezingen werden voortgezet.

Na afloop hiervan werd, na de vergadering van het Genootschap, om 6 uur onze eigen vergadering gehouden.

Bij afwezigheid van onze voorzitter leidde onze vice-voorzitter, collega Ahlrichs op een zeer vlotte wijze deze genoeglijke vergadering, waarin o.a. een drietal nieuwe leden werd aangenomen en als volgende congresplaatsen Venlo en Maaseyk werden aangenomen, waarvoor collega Jaspers bereid werd gevonden de nodige voorbereidingen te treffen. De belangrijkste mededeling was, dat de Historische apotheek in het Catharina Gasthuis te Gouda thans geheel was ingericht en voor het bezoek geopend.

Deze dag werd besloten met een gezamenlijk diner in de „Salons George”, waaraan een zeer groot aantal leden met hun dames deelnamen, en dat door de luisterrijke omgeving en door zijn uitstekende verzorging in een uiterst geanimeerde stemming verliep.

Zondagochtend werd om 10 uur met de lezingen over medisch-farmaceutische onderwerpen vervolgd in de „Albert Cuvreur”-zaal van het Pharmaceutisch Instituut.

Jammer dat door het grote aantal lezingen geen pauze kon worden gehouden, waardoor de gelegenheid ontbrak om de schat van farmaceutische utensiliën, die hier als in een museum zijn opgesteld, rustig te bekijken.

Voor ons waren van belang de voordrachten van:

Apotheker J. Ghyssaert: De onbekende Peter van Coudenberghe.

Apotheker A. Guislain: Quelques précurseurs de l'Histoire de la pharmacie en Belgique.

Apotheker R. Aernouts: Wetenschappelijk leven te Antwerpen in de zeventiende eeuw. De vriendenkring van F. van Sterbeek in Zuid- en Noord-Nederland.

Prof. Dr. L. Elaut: Het dieetboekje van J. B. Fiera (1498) en zijn betekenis als voorloper van de geneeskundige renaissance.

Direct na de lezingen had de ontvangst op het prachtige stadhuis plaats door burgemeester en schepenen, waarbij gelegenheid was om de fraaie laat-gothische burgerzaal te bewonderen en de historische tentoonstelling over Leuven, die toevallig in deze tijd in het stadhuis was ingericht, te bezoeken.

De middag werd geheel in beslag genomen door lezingen, gewijd aan Vesalius, ter herdenking van diens sterfjaar in 1564.

Met woorden van dank aan de organisatoren werden deze zeer geslaagde dagen besloten.

Illustrierter Apotheker-Kalender 1965, 24e jaargang, samengesteld door Dr. *Wolfgang-Hagen Hein*. Deutscher Apotheker-Verlag, Stuttgart, 1964, 36 afb., prijs DM 8,—.

Door het onlangs verschenen boek over de apotheker in de karikatuur van de hand van de uitgever van de apothekerskalender, staat deze kalender in het teken van de karikatuur. Overigens een terrein waarop kostelijke dingen zijn gepresteerd, speciaal door de Franse karikaturisten.

De titelprent van de Alkmaarse farmacopee, de mooiste die wij hebben, is weer opgenomen, maar thans is het destijds door *Ferchl* in de wereld gebrachte sprookje dat de *Pharmacopoea Almeriana* de farmacopee van Almeria in Spanje zou zijn in plaats van die van Alkmaar, uit de wereld geholpen.

Voorts vindt men weer apotheken, apothekerspotten, oude geneesmiddelen en portretten afgebeeld. Altijd weer een welkome wandversiering met een grote afwisseling van platen. (*D. A. Wittop Koning*)

Dr. D. A. Wittop Koning. De Pharmacie en de Kunst, 3e deel. N.V. Drukkerij „De IJssel” v/h Borst & Co., Deventer, 1964, prijs f 20,—, voor de buitenlandse uitgave f 25,—.

Voor de farmaceut, die naast de zakelijke kant van zijn beroep of naast zijn wetenschappelijk werk ook nog oog heeft voor de schoonheid in zijn vak, zal het een vreugde zijn te vernemen, dat het 3e deel van „De Pharmacie en de Kunst” is verschenen.

Samengesteld door *D. A. Wittop Koning* uit de verschillende bladen van de apothekerskalenders, omvat dit plaatwerk 42 gekleurde platen in chronologische volgorde gerangschikt, waarvan de betere kwaliteit en het andere formaat van het nu gebruikte papier, de kleurenrijkdom en nuancering veel beter tot zijn recht doen komen dan op de vroeger verschenen kalenders. Daardoor is het doorbladeren alleen reeds een genot op zichzelf.

Elke plaat is voorzien van een korte toelichting in het Nederlands, Frans en Duits, terwijl de beschrijving in het Engels uitvoerig is bewerkt door *Prof. Glen Sonnedecker*.

Dit geschakeerde platenmateriaal, met smaak tot een harmonisch geheel samengevoegd, wordt voorafgegaan door een toelichting, een stuk farmaceutische geschiedenis betrekking hebbende op de illustraties, die door de grote historische kennis van de samensteller tot een waardevol farmaceutisch-historisch werkstuk is geworden.

E. GRENDÉL

G. E. Trease. Pharmacy in History. Baillière, Tindall and Cox Ltd., Londen, 1964, 272 blz., 51 afb., prijs 50 sh.

Wanneer wij als uitgangspunt van deze bespreking twee uitspraken uit het voorwoord van de schrijver nemen, nl.:

1. Pharmaceutical history is a branch of medical history (blz. V) en
 2. I have tried to introduce sufficient general and social history (blz. VI)
- en wanneer wij dan nog uit hetzelfde voorwoord citeren:
3. I have written for those whose knowledge of history is likely to be small, or at least very rusty (blz. VI),

dan voldoet dit boek volkomen aan de opzet. De korte overzichtelijke hoofdstukken zijn bijzonder geschikt om de student een indruk te geven van de geschiedenis van de farmacie. Wel zou ik dan de beide eerste uitspraken zo willen zien, dat de schrijver de geschiedenis van de farmacie meer verwant acht aan die van de geneeskunde dan aan die van de natuurwetenschappen, een verwantschap die ligt in de sociale positie van arts en apotheker.

Ondanks de indeling in een zeer korte inleiding over de geschiedenis van de farmacie in de oudheid en die van Engeland, en de voor ons wat merkwaardige indeling van deze Engelse geschiedenis naar de regerende vorsten, heeft dit boek nadrukkelijk een veel algemener karakter. De schrijver heeft dit bereikt door te putten uit inventarissen, testamenten, rekeningen voor het Engelse hof, ingediend door de diverse hofapothekers enz., waardoor hij een interessant economisch-historisch materiaal aanvoert.

Bovendien vergelijkt hij met buitenlandse gegevens over prijzen, voorschriftenboeken enz. en zoekt naar de herkomst van de Engelse toestanden.

Belangrijk is voorts het overzicht over de benamingen van de verschillende functionarissen in de geneesmiddelenvoorziening (chemist, druggist, apothecary, spicer, grocer enz.), een probleem dat in Engeland nog ingewikkelder is dan op het continent. Dan volgt een kaart van Amerika met de herkomst en het jaar van ontdekking van een groot aantal simplicia.

Het blijft jammer dat de schrijver, na het symposium over de periodisering in de geschiedenis der wetenschappen, waar hij zelf aan deelnam, nog meent te moeten komen met een indeling van de stof naar de regeringsperiode der Engelse vorsten.

Een aardig, goed uitgevoerd, gemakkelijk leesbaar boek, dat ook buiten Engeland stellig het lezen waard is, namelijk als de bijdrage van Engeland tot een internationale geschiedenis van de farmacie.

D. A. WITTOP KONING

Les Pharmaciens au Théâtre

par le pharmacien I. ETIENNE ()*

Parler de Holberg et de son théâtre, c'est parler en fait d'un parfait inconnu pour la plupart d'entre nous. Et c'est bien le hasard qui m'y a amené. Après avoir entendu, à un concert, une suite d'orchestre de Grieg, le célèbre compositeur norvégien, intitulée " Au temps de Holberg ", j'ai voulu savoir qui était ce personnage et pourquoi Grieg le glorifiait.

En parcourant son œuvre théâtrale, connue chez nous par une excellente traduction française, j'y ai trouvé une pièce où est mis en scène un apothicaire dont certains propos m'ont paru fort amusants.

N'était-il pas dès lors logique de le signaler à tous ceux que théâtre et pharmacie intéressent.

Mais tout d'abord, qui était ce Holberg?

Ludwig Holberg : philosophe, professeur à l'Université de Copenhague, auteur dramatique, est né à Bergen en 1684 et mort à Copenhague en 1754.

Personnage curieux, vivant à une époque où la Norvège et le Danemark étaient réunis sous un même sceptre. C'est la raison pour laquelle, bien qu'étant Norvégien, son œuvre est écrite en danois, qui était la langue écrite des deux pays.

Esprit extrêmement curieux de toutes choses, d'une culture aussi vaste qu'elle pouvait l'être à cette époque, après de solides études faites à Copenhague, notre auteur va compléter sa formation en voyageant à travers l'Europe. Il habite Amsterdam de 1704 à 1705. Il fait des études à Oxford de 1706 à 1708.

Il séjourne à Paris une première fois de 1714 à 1715 et y

(*) Communication présentée à la réunion du Cercle Benelux d'histoire de la pharmacie qui s'est tenue à Hasselt, le 11 mai 1963.

reviendra de 1725 à 1726, s'intéressant tout particulièrement au Théâtre de Molière.

L'Italie le voit en 1716.

Rentré dans son pays, il ne tarde pas à occuper une chaire d'histoire à l'Université de Copenhague.

Au moment où Holberg se prépare par l'étude et par ses voyages à son œuvre d'écrivain, d'historien et de moraliste, la vie intellectuelle au Danemark est tombée à un niveau extrêmement bas.

On peut dire que grâce à lui un renouvellement intellectuel comparable à celui de la Renaissance au XVIe siècle va se développer dans son pays. De toutes ses lectures, de cette expérience acquise par ses contacts avec l'étranger, leur civilisation, leur littérature, jaillit une œuvre extrêmement riche et diverse.

Mais c'est surtout de 1719 à 1725 qu'il fut saisi de ce qu'il appelle un " raptus " poétique, qui lui fit écrire des satires et plus de vingt-cinq pièces de théâtre qui constituent la majeure partie de son œuvre.

Son œuvre théâtrale figure encore au répertoire courant des théâtres danois. Il s'inspire beaucoup de Molière qu'il connaît à fond. La *Commedia dell' arte* qui l'a intéressé lors de son séjour en Italie lui fournit aussi pas mal de sujets et de procédés.

Mais à travers ces différents emprunts, il n'en reste pas moins Holberg, écrivain de grande classe par son originalité et surtout par son sens profond du théâtre et surtout du théâtre comique.

C'est à juste raison qu'il peut être considéré comme le fondateur du théâtre danois et un des plus grands poètes comiques.

* * *

Dans son œuvre théâtrale, la pièce qui nous intéresse s'intitule : *Maître Gérard de Westphalie* ou *Le Barbier trop loquace*.

Ecrite primitivement en cinq actes, puis réduite par l'auteur lui-même en un acte, c'est sous cette forme que le théâtre danois l'inscrit de nos jours encore à son répertoire.

Le canevas de la pièce est d'un type bien classique :

Un père, l'apothicaire, qui veut marier sa fille avec un bonhomme qu'il croit de qualité.

Maître Gérard de Westphalie, barbier d'une rare loquacité, ayant fait un jour un voyage de Harslev à Kiel, voyage qu'il raconte

dix fois au lieu de faire sa cour à Léonore que notre bon confrère lui destine.

Léonore, fille de l'apothicaire, qui a bien plutôt envie d'épouser son voisin Léonard, brandevinier.

Un oncle de la jeune fille, son allié.

Pernille, une vraie soubrette de Molière, à la langue bien pendue.

L'amour aidant, tout finira par s'arranger, notre bavard sera éconduit et Léonore épousera celui qu'elle aime.

Avec *Maître Gérard de Westphalie*, Holberg nous peint un milieu de petite bourgeoisie de Copenhague d'un certain degré dans l'échelle sociale du moment.

Les trois personnages principaux de la pièce sont d'ailleurs liés par leur profession. Apothicaire, barbier et brandevinier forment une sorte d'entité sociale dominée de très haut par le médecin.

En effet, de même que les barbiers ne se contentaient pas uniquement de raser les gens, mais avaient également charge de les saigner et de leur administrer médecine, l'apothicaire ne vendait pas uniquement ce que nous appelons produits pharmaceutiques mais aussi des alcools et des liqueurs qui lui étaient fournis par le brandevinier. Il faut encore y ajouter le miel, la confiserie et les épices, ce qui devait normalement attirer dans l'officine une pratique nombreuse et variée à laquelle le barbier avait tout loisir de raconter ses passionnantes aventures.

A cette époque, l'inspection des pharmacies existait déjà, mais notre honorable confrère aurait aujourd'hui certainement maille à partir avec le conseil de l'Ordre si celui-ci avait entendu ses propos sur cette sérieuse question.

Parlant à son assistant, il lui dit :

“ Allons, garçon! Tâchez que tout soit en état pour la visite des Docteurs. On vient inspecter mon officine cet après-midi! Mais je pense que si l'Eau d'or de Dantzig et les Eaux de vie sont de bonne qualité, ces messieurs n'en demanderont pas davantage.

” Depuis dix ans, le docteur Herman n'a jamais inspecté ma pharmacie autrement. La seule question qu'il pose est celle-ci : “ Avez-vous de bons Vulnéraires? ”. Il nous les faut vérifier, messieurs et chers collègues. Et quand ils ont vidé une dizaine de bouteilles de vin du Rhin, l'inspection est terminée et tout est parfait. ”

PRÉOCCUPATIONS PHARMACEUTIQUES D'HIER :

Le Remède Secret

par A. GUISLAIN, docteur en pharmacie (*)

Les remèdes secrets, nés de la crédulité humaine, occupent une place importante dans l'histoire de la pharmacie. Pendant tout le moyen âge, vendeurs d'orviétan, alchimistes amateurs, distillateurs en tous genres, mires et charlatans répandirent sans ménagement et à leur plus grand profit de merveilleux remèdes guérisseurs de tous maux.

La fin du XVIIe siècle marque leur apogée. Et, de cette période prolifique, quelques formules, bien simplifiées il est vrai, sont parvenues jusqu'à nous, occupant encore dans nos pharmacopées une place enviable : l'eau de mélisse des Carmes, le baume de Fioraventi, l'élixir de Garrus, l'essence de Neroli. L'eau admirable, inventée par un coiffeur italien, est devenue l'eau de Cologne. Quant à l'huile d'Haarlem, déjà connue des Arabes, sa vogue est toujours actuelle. Et, sans doute, doit-on classer dans cette même catégorie de remèdes secrets, des préparations d'apothicaires renommés, comme le magistère de bismuth et l'huile de talc de Nicolas Lemery, le sel polychreste de Seignette. D'autre part, des drogues végétales exotiques vulgarisées comme remèdes secrets s'avérèrent par la suite des médicaments remarquables et de première nécessité, comme le quinquina introduit par Robert Talbot et l'ipéca vendu sous la forme d'une poudre spécialisée par Helvetius, le « médecin hollandois ». (1-2)

De tous temps aussi, des interdictions frappèrent sans beaucoup de succès ceux qui donnent des soins aux malades et ordonnent des remèdes sans rien connaître, ainsi qu'il est dit dans le placard de Charles-Quint de 1540. Le Collège de médecine de Bruxelles, dans ses statuts de 1649, interdit sous peine d'amende, à quiconque n'est pas autorisé, de donner ou même de conseiller des remèdes internes aux malades.

Mais les autorités peuvent accorder des dérogations, après avis du Collège et parfois de la Faculté de médecine. Les bénéficiaires obtiennent alors l'autorisation de débiter leurs secrets, reconnus efficaces ou du moins inoffensifs, pendant un certain temps, à condition de le donner gratuitement aux pauvres et de payer une redevance au profit du Collège de médecine.

(*) Communication présentée à la réunion du Cercle Benelux d'histoire de la pharmacie qui s'est tenue le 3 novembre 1963, à 's-Hertogenbosch.

Et si, peu à peu, l'apothicaire est seul autorisé à préparer et à délivrer les médicaments sur prescriptions médicales, il semble que les règlements en vigueur ne pourront empêcher la vente illégale de remèdes plus ou moins charlatanesques par des particuliers. (3)

A la fin du XVIIIe siècle, une évolution capitale apparaît dans les procédés commerciaux employés par les charlatans. Si quelques-uns sont devenus des professionnels autorisés à débiter leurs drogues moyennant certaines obligations, la plupart d'entre eux, traqués et chassés des places publiques et des marchés, se rabattent sur la réclame écrite. C'est à cette époque que la presse prend son essor et que les petites annonces apportent un profit certain aux feuilles périodiques.

La naïveté publique et l'attrait du merveilleux sont les atouts majeurs sur lesquels jouent et gagnent, à coup sûr, ces nouveaux spéculateurs. Toutes les vertus admirables de leurs produits, tous les avantages uniques et les attestations de guérisons spectaculaires y sont étalées au grand jour. On n'oublie pas d'en indiquer le prix et l'adresse des différents dépôts où on peut se les procurer.

Citons quelques-unes de ces merveilles, d'après le *Journal encyclopédique* de Pierre Rousseau, paru à Bouillon de 1760 à 1793 :

Les pilules purgatives résineuses des Jésuites;

L'élixir de longue vie du Dr Yernest, un médecin suédois mort à 104 ans d'une chute de cheval. C'est un remède de famille et son aïeul qui en a pris journellement a vécu 130 ans;

Un remède contre les coups de soleil recommandé par M. Vallét, curé de Colombes, qui invente bientôt un onguent contre tous les maux, excepté les cancers;

Un aimant qui guérit les maux de dents les plus violents en quatre minutes. Invention d'un chanoine, il est en vente chez un horloger de la rue Saint-Antoine à Paris;

L'élixir américain ou salut des dames, pour les maladies particulières du beau sexe, résultat de l'expérience du Dr Decourcelle;

Les fameuses poudres d'Ailhaud contre la tuberculose pulmonaire;

Le vin antimonial du Dr Armstrong. C'est un remède anglais bon à la fois contre la petite vérole, la rougeole, l'amygdalite, l'asthme, les calculs, les vers, les tumeurs et les bouffissures du ventre;

Les pilules bénites de Fuller, contre l'appauvrissement du sang et la lenteur de la circulation;

Un remède des filles de la Sainte-Famille contre les coupures, les brûlures et les panaris;

Le remède de M. Souques contre le cancer. Il n'exige de paiement qu'après guérison;

Le chocolat antivénérien de M. Martin, apothicaire à Paris. Aussi agréable que le chocolat ordinaire, il se prend en tout temps sans donner occasion au moindre soupçon. Le même apothicaire vend un remède contre la goutte, un sirop contre le cancer, une poudre pectorale, un sirop hydragogue remis gratuitement aux médecins;

Les vinaigres médicinaux de M. Maille, vinaigrier distillateur ordinaire du roi;

Encore un élixir de longue vie, d'après la formule de M. Lavocat, mécanicien à la Cour de Bruxelles;

Un remède contre les maux de poitrine, de Mlle Durand, marchande de modes à Grenoble. C'est une farine d'orge spéciale infaillible pour guérir tous les maux de poitrine, corriger l'âcreté, embellir et conserver l'embonpoint. (4)

Aussi, à cette époque, des efforts de plus en plus sérieux sont faits en vue de combattre plus efficacement le charlatanisme. Ils aboutiront à la loi de germinal de l'an XI qui prohibe strictement non seulement la vente (art. 32), mais aussi toute réclame faite en faveur des remèdes secrets (art. 36). Des dispositions ultérieures permettront cependant aux propriétaires de remèdes secrets autorisés précédemment la continuation de leur commerce, sous certaines conditions. Enfin, un décret, en date du 18 août 1810, permettra le rachat par l'Etat de remèdes anciens ou nouveaux, pourvu que leur utilité soit reconnue par une commission scientifique. A partir de 1820, c'est l'Académie de médecine qui est chargée de cet examen. (5)

Après la réunion de la Belgique et de la Hollande, le gouvernement chargea une commission de revoir toutes les lois et ordonnances relatives à l'art de guérir et de les mettre sur un pied uniforme. Il en résulta la loi du 12 mars 1818, s'appuyant notamment sur la loi hollandaise du 3 avril 1803. Réglementation rétrograde puisqu'elle supprimait l'enseignement pharmaceutique, permettait le cumul médico-pharmaceutique, autorisait n'importe qui à débiter des drogues simples et ne mettait aucune restriction à la vente des remèdes secrets simples. Seuls, les médicaments composés, sous quelque dénomination que ce soit, ne pourront être vendus ou offerts en vente que par les personnes autorisées par la loi (art. 17). C'était là la seule restriction à la liberté de vendre des médicaments.

Peu à peu, la liste des remèdes secrets s'allonge et, vers le milieu du siècle dernier, ils envahissent de plus en plus les officines. D'autant plus qu'en France, la vente libre des remèdes nouveaux jugés utiles et dont la liste est publiée dans le *Bulletin de l'Académie de médecine* est autorisée par un décret daté du 3 mai 1850.

Que trouve-t-on dans les annonces de la quatrième page des journaux politiques de l'époque?

Le phosphate de fer soluble du pharmacien Leras, docteur ès sciences, à Paris. Contenant du fer à l'état liquide, il est supérieur à toutes les autres préparations ferrugineuses connues, d'après les observations faites dans les hôpitaux de Paris. Il guérit rapidement et sans constipation : pâles couleurs, maux d'estomac, digestions pénibles, appauvrissement du sang, pertes de forces et d'appétit, menstruations du sang et pertes difficiles.

Le sirop de raifort iodé des pharmaciens Grimault, de Paris, approuvé par plusieurs académies et qui remplace avantageusement l'huile de foie de morue. Le plus puissant des dépuratifs connus, il guérit les maladies de poitrine, les scrofules, le lymphatisme, la pâleur et la mollesse des chairs, les pertes d'appétit.

Les injections et capsules végétales au matico, préparées par les mêmes, avec des feuilles de matico, arbre du Pérou, pour la guérison rapide et infaillible de la gonorrhée. (6)

Il est évident que ces préparations ont une certaine valeur. On les trouve encore actuellement dans quelques formulaires comme l'*Officine de Dorvault*. Mais leur présentation est nettement charlatanesque et de plus elles sont mises en dépôt chez des personnes sans compétence et contrefaites par des droguistes, des épiciers et même des confiseurs et pâtisseries.

En 1860, un jugement est rendu contre le sieur Bertrand Hodel, confiseur à Bruxelles, convaincu d'exercice illégal de la pharmacie et de tromperie sur la nature de la marchandise, pour avoir vendu des produits contrefaits sous le nom de sirop de digitale de Labélonye et de pastilles de lactate de fer de Gélis et Conté. Pour la première fois, la Cour d'appel de Bruxelles doit juger sur la question de propriété littéraire vis-à-vis des prospectus, instructions et mémoires scientifiques se rapportant à l'emploi des médicaments. (7)

A cette époque, tout Bruxelles va acheter les pâtes pectorales de Legras, rue aux Choux; la Revalenta arabica, farine de lentilles reconstituante et laxative, chez un particulier, 80, Montagne de la Cour; les caramels pectoraux de Lichtschlag-Chaltin, inventeur breveté, trésor de la poitrine, à 60 centimes le paquet, au 9 de la rue des Fripiers, à l'enseigne « A l'abondance ». (8)

Quelques années auparavant, en 1852, un pharmacien de Bruxelles, M. Brunin-Labiniau, est assigné devant le tribunal pour avoir vendu et annoncé un remède secret sous le nom de Rob de Laffecteur, trompant ainsi les acheteurs sur la nature de la marchandise, et pour avoir vendu et contrefait également un autre remède secret connu sous le nom d'éllixir antiglaireux du Dr Guillié. On lui reprochait d'avoir vendu en outre des remèdes composés sans prescription du médecin. Il est condamné, en vertu des articles 32 et 36 de la loi de germinal, interdisant la vente et prohibant l'annonce des remèdes secrets.

Ainsi, plus de trente ans après sa promulgation, la loi de 1818 semble être ignorée des tribunaux de première instance.

Le prévenu ayant interjeté appel, la Cour de Bruxelles mit à néant le jugement intervenu, mais le condamna néanmoins, non plus pour avoir annoncé et vendu des remèdes secrets, mais pour avoir vendu sous le nom de leurs inventeurs des médicaments préparés par lui-même, d'après ses propres recettes, contrevenant ainsi à l'article 4 de l'instruction pour les pharmaciens, approuvé par arrêté royal du 31 mai 1818.

De ce long arrêté qui désormais fera jurisprudence en la matière, on peut tirer des attendus les principales conclusions suivantes : la loi de germinal est abolie en Belgique et seules sont légales les dispositions prises en 1818. Toute personne peut annoncer et vendre des remèdes simples, qu'ils soient secrets ou non; les pharmaciens seuls peuvent vendre des remèdes composés, qu'ils soient secrets ou non; ils doivent préparer eux-mêmes les médicaments qu'ils débitent mais ils ne peuvent en aucun cas

donner une préparation pour une autre, alors même qu'il n'en résulterait aucun inconvénient (art. 4, 31 mai 1818); aucune disposition de loi, en vigueur en Belgique, ne défend aux pharmaciens de vendre des médicaments simples et composés sans une prescription du médecin, pour chaque vente ou livraison. (9)

On conçoit que les pharmaciens de ce temps se plaignent amèrement de leur situation. Pour beaucoup d'entre eux, la déconsidération dont ils souffrent provient en grande partie de la vente et de l'annonce des remèdes secrets. C'est un commerce immoral parce qu'il trompe sur les prétendues propriétés de ces remèdes, qu'il spéculé sur la santé publique, qu'il pousse à la fraude.

Même l'Académie de médecine juge convenable, dans sa séance du 8 avril 1854, au cours d'une discussion sur un éventuel projet de loi sur l'art de guérir, de biffer l'article qui défend de vendre, de distribuer ou de tenir en dépôt des remèdes secrets non autorisés.

La lutte est désormais ouverte et engagée de façon décisive entre pharmaciens ancien système et pharmaciens spécialistes, c'est-à-dire des pharmaciens qui acceptent de tenir en dépôt et de vendre des remèdes secrets, ceux-là aussi qui fabriquent eux-mêmes des préparations spéciales, qui ne sont ni codifiées ni prescrites par des médecins.

Délivrer un remède sans prescription médicale, c'est traiter des maladies, c'est exercer la médecine, c'est encourager la pratique commerciale de la profession.

Peut-on, par ailleurs, interdire les annonces publicitaires qui poussent à la consommation et à la vente illégale des médicaments? C'est porter atteinte à la liberté de la presse. Et le courant des idées à cette époque est pour l'abolition des privilèges, pour l'extension des libertés dans tous les domaines : le commerce, l'industrie, les finances, etc.

« Jamais, la pharmacie, profession libérale, sous un ministère éminemment libéral, n'a été méconnue, délaissée ou mal traitée comme à présent », déclare un éditorial du *Journal de pharmacie* d'Anvers, de 1863. (6)

Et, ce que les pharmaciens demandent c'est une réforme de la législation sur l'art de guérir, car tous ceux qui rejetaient à tout prix les spécialités commencent à les admettre comme une nécessité, regrettable peut-être, mais vitale.

S'il faut interdire les remèdes qui exploitent la crédulité publique, on doit considérer que certaines spécialités constituent une amélioration, soit par l'introduction d'un procédé de préparation nouveau rendant un produit plus homogène, plus efficace et toujours identique, comme les extraits végétaux préparés par évaporation dans le vide, soit encore par un mode d'administration plus facile, comme les capsules au baume de copahu. L'esprit nouveau stimule la concurrence, source de progrès, de nouvelles inventions.

Les rapports avec les spécialistes prennent des tournures plus sociables. En 1863, à la suite d'une lettre adressée par la Société de pharmacie de Bruxelles, le docteur Burggraeve est heureux de lui communiquer la formule de sa poudre rafraîchissante qu'il ne considère d'ailleurs pas comme un

médicament mais plutôt comme un moyen diététique qu'il débite à Gand depuis cinq ans, préparé sous sa surveillance par un pharmacien qui en est le dépositaire. Il est vrai que cette formule est un peu différente de celle qu'il transmet, un peu après, à la Société de pharmacie d'Anvers et qu'il affirme que seules les boîtes qui portent sa signature présentent toute garantie. (6)

Vers 1880, le sirop de Vanier est d'un usage courant dans toutes les pharmacies et pourtant, un pharmacien est jugé à Bruxelles pour avoir contrefait la formule originale, prétendument brevetée. Ce pharmacien est acquitté par jugement en date du 28 janvier 1885 et, la même année, la nouvelle pharmacopée en reprend la formule.

Les remèdes secrets, bien que non officiellement reconnus, sont donc entrés de plain-pied dans la pratique pharmaceutique. En vérité, la plupart des réglementations particulières sont nées de la nécessité de consacrer des usages entrés dans les mœurs bien avant d'être sanctionnés par une loi. C'est le 1er mars 1888 seulement qu'un arrêté royal introduira la notion de spécialité pharmaceutique dans la législation, en modifiant l'article 7 de l'arrêté royal du 31 mai 1885.

Désormais, « les médicaments dits spécialités pharmaceutiques ne peuvent être vendus ou exposés en vente que par les pharmaciens et autres personnes autorisées à délivrer des médicaments composés ». Le vendeur devant y apposer son cachet et assumer ainsi la responsabilité du produit qu'il délivre dans ces conditions. Conditions assez singulières puisqu'il ignore ce que contient cette spécialité qui restera secrète jusqu'en 1920, date à laquelle de nouvelles dispositions imposeront l'apposition d'une formule.

Par son caractère scientifique actuel, la spécialité pharmaceutique succédant au remède secret à acquis ses lettres de noblesse.

Elle reste néanmoins une des préoccupations majeures du pharmacien d'aujourd'hui.

BIBLIOGRAPHIE

- (1) L. REUTTER DE ROSEMONT, *Histoire de la pharmacie à travers les âges*, Paris, 1931.
- (2) P. DELAUNAY, *La vie médicale aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1935.
- (3) A. GUISLAIN, *Les apothicaires bruxellois*, Bruxelles, 1963.
- (4) A. COUVREUR, *La pharmacie et la thérapeutique au XVIIIe siècle, vues à travers le Journal encyclopédique de Pierre Rousseau*, à Bouillon, Paris, 1953.
- (5) Dr FALIGOT, *La question des remèdes secrets sous la Révolution et l'Empire*, Paris, 1924.
- (6) *Journal de pharmacie*, publié par la Société de pharmacie d'Anvers, t. XIX, 1863.
- (7) *Idem*, t. XVI, 1860.
- (8) *Idem*, t. XII, 1856.
- (9) *Idem*, t. XI, 1855.

Le Charlatanisme et les Remèdes secrets

Air connu

I

Contre la fièvre et les migraines,
Prenez des fomentations,
Et des poudres américaines
Pour employer en frictions.
Au grand dépôt pour la Belgique
Remède contre tous les maux,
Pour acheter un spécifique
Approchez tous, petits agneaux!

II

Ayez des douleurs de gencives :
Prenez capsules Thévenot,
Si vous souffrez aux incisives
Abstenez-vous bien de gigot :
Mais prenez quelque spécifique
Du royaume de l'Aracan,
Que vous trouverez dans la boutique,
Là-bas, de l'âcre charlatan.

III

Pour le marasme ou carcinome,
Ou cors aux pieds ou durillons,
Soit même pour un condylôme,
Ou contre l'amputation,
Et fussiez-vous paralytique,
Avalez la revalenta,
Ce trop illustre spécifique
Qui porte nom Arabica.

IV

Quand la maladie est secrète,
N'allez pas chez l'homme de l'art,
Toujours mon annonce est discrète
Et ne vous défend pas le lard.
Pour la goutte, la sciatique,
La gale, lèpre et coetera,
Prenez donc un seul spécifique :
De tous maux il vous guérira.

V

La dyspepsie et l'anémie
Et l'erysipèle et le croup,
Tout comme la dyssenterie
Doivent disparaître d'un coup.
Même êtes-vous apoplectique,
Ou rachitique ou scrofuleux,
De phthisie même, un spécifique
Vous promettra des jours heureux.

Morale

Quand vous aurez vidé la bourse
Et que vous serez pis qu'avant,
Vous voudrez changer votre course,
Heureux si vous restez vivant.
Victime du charlatanisme
Tout jeune vous serez vieillard;
Pour remonter votre organisme
Le docteur dira : C'est trop tard.

J.-B. SOBRY (*Journal de pharmacie*, publié par
la Société de pharmacie d'Anvers, octobre 1864).

PHARMAZEUTISCHE ZEITUNG

VEREINIGT MIT APOTHEKER-ZEITUNG
Zentralorgan für den Deutschen Apothekerstand

Sonderdruck aus 109. Jahrgang, Nr. 47, Seiten 1751—1758 (19. November 1964)

Niederländische Apothekengefäße

Von Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

Die niederländische Majolikaindustrie stammt aus Italien; es waren italienische Töpfer, die sich zuerst in Antwerpen niederließen.

Die Anfertigung dieser Majolika, d. h. der Topferarbeit, die sich durch eine weiße, deckende Zinnglasur auszeichnete, nahm gegen Ende des 15. Jahrhunderts in Italien, besonders in Toscana, Faenza und Castel Durante, einen großen Aufschwung. Faenza wiederum war der Mittelpunkt der Entwicklung. Die Töpfer dieser Stadt wanderten durch das Land, z. B. bis Genua oder Venedig. Sie gingen aber auch ins Ausland. Wir wissen, daß Italiener aus Florenz sich in Lyon niederließen und dort anfangen, Töpferwerkstätten aufzubauen.

Etwa um das Jahr 1500 kommen die italienischen Töpfer auch nach Antwerpen und stellen u. a. Apothekengefäße her. Wie die zuvor in meinem Land gebrauchten Apothekengefäße ausgesehen haben, wissen wir nicht; daß es vielleicht aus Italien oder Spanien importierte Gefäße waren, geht hervor aus

1. einer Miniatur aus der Flämischen Schule um ca. 1500 n. Chr. aus dem Gebetbuch Philipps des Schönen, das sich jetzt in der „Bodleian Library“, Oxford, befindet. Auf dieser Miniatur sieht man unten rechts ein spanisches Apothekengefäß, geschmückt mit kleinen Blattmotiven in metallglänzenden Farben.

2. einem derartigen Gefäß auf dem weltberühmten Portinarialtar von Hugo van der Goes (1435—1482). Es ist gefüllt mit Lilien und Schwertlilien. Es sind Apothekengefäße, wie sie in Valencia um etwa 1500 n. Chr. hergestellt wurden.

Die in unserem Lande vor 1500 n. Chr. hergestellten Gefäße entsprechen wahrscheinlich denen aus dem Europa nördlich der Alpen. Niederländische Holzschnitte mit derartigen Gefäßen sind mir unbekannt; es besteht aber kein Grund zu der Annahme, daß sich das Inventar einer niederländischen Apotheke im Mittelalter von dem einer Apotheke in Frankreich oder Deutschland unterscheiden hätte. Die Apotheke aus dem Hortus Sanitatis (1496 n. Chr.) wird auch die niederländische gewesen sein; die Apothekengefäße werden wie die wenigen ausgesehen haben, die im Museum für Angewandte Kunst in Wien stehen und aus der Adler-Apotheke in Krems/Donau stammen. Einer der Töpfer aus Castel Durante, die sich um etwa 1513 n. Chr. in Antwerpen niederließen, hieß Guido Savini.

Die Geschichte des Ursprungs und der Entwicklung der Töpferkunst in den Niederlanden ist eines der merkwürdig-

sten Beispiele der enormen Ausbreitung und Wirkung der italienischen Töpferwaren im 16. Jahrhundert. Venezianische Kaufleute unternahmen in jedem Jahre eine Expedition großen Umfanges nach Flandern. Die Schiffe, welche nach Brügge kamen, werden sicher eigene und spanische Töpferwaren mitgebracht haben. Diese Töpferwaren wurden nach der Insel Majorca „majolika“ genannt. So wohnte im Jahre 1531 in der Kammerpoortstraße in Antwerpen ein „faiseur de pot d'apothicaires“, von dem anzunehmen ist, daß es Pietro Frans van Venedigen gewesen ist.

Es ist oft sehr schwierig, die Töpfe der Handwerker, die sich zuerst in Antwerpen niedergelassen haben, zu bestimmen, zumal man nie eine bestimmte Töpfermarke wiedergefunden hat. Diese italienischen Emigranten sowie ihre Nachkommen und die in ihren Werkstätten ausgebildeten Lehrlinge bedienten sich der in ihrem Vaterlande gebräuchlichen Fabrikationsmethoden und Verzierungsmotive. Deshalb wurden die in Antwerpen hergestellten Töpferwaren in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts zweifellos oftmals mit der italienischen Majolika verwechselt. Ihre Formen weisen keine Besonderheiten auf und gleichen den üblichen italienischen Fabrikaten. Die Herstellung dieser Apothekengefäße soll aber sehr umfangreich gewesen sein. Sie wurden nicht nur in den Niederlanden, sondern auch in Deutschland benutzt. Das geht aus dem Inventarverzeichnis der Kolberger Ratsapotheke von 1509 hervor, wo man liest:

- 7 gemalte weiße Anthorffesche große Töpfe,
- 7 kleine gemalte Anthorffesche zu den Conservis.

Meißner schreibt in seinem Buch „Eine norddeutsche Apotheke des 16. Jahrhunderts“: Die Conditä füllte man in gewöhnliche, die Conserven in sogenannte „Anthorffsche Töpfe“, die aus Antorf = Antwerpen bezogen wurden. Derartige nach dem Vorbild Faenzas angefertigte Töpfe sind mit geometrischen Motiven verziert. Wegen völliger Ähnlichkeit der Farben und Motive mit den Fliesen des Bodens von Herckenrode, der aus dem Jahre 1532 stammt und mit sehr großer Gewißheit Peter Frans van Venedigen zugeschrieben wird, sind diesem Töpfer auch mehrere Apothekengefäße zuzuschreiben. Vier davon stehen im Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam, und im Musée de Cinquantenaire, Brüssel. Sie sind in polychromem Dekor mit zwei horizontalen Bändern mit Rosetten und geometrischen Motiven verziert. Eine Kartusche mit pharmazeutischer Inschrift fehlt.

Hieran schließt sich ziemlich sicher eine Serie von Albarelli mit schräger Kartusche und Tiermotiv an.

Inschriften: TIRICA MG

als Verzierung Kaninchen und Hirsch (Rijksmuseum, Amsterdam);

JERA PIGRA

als Verzierung Vogel und Narre (Victoria und Albert Museum, London)

und das Fragment eines Albarello, gleichfalls mit schräger Kartusche im Rijksmuseum, Amsterdam.

Abb. 1: Albarello mit Herckenrode-Motiv

Inschrift: ROB RIBES

die Verzierung besteht hier aus Granatäpfeln.

Ein anderes Genre von Apothekengefäßen, die sich bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts finden, sind zylindrische Töpfe, verziert mit symmetrischen geometrischen Motiven in Blau oder mehrfarbig auf weißem Untergrund. Sie haben keine Inschriften, sondern angeklebte und geschriebene Etiketten. Sie wurden ebensogut in Belgien wie in Holland und England hergestellt. Die kleineren Modelle waren zur Ablieferung der Salben gedacht, die größeren als Vorrattstöpfe in der Apotheke. Es ist sehr merkwürdig, daß derartige Verzierungen nur auf zylindrischen Töpfen bekannt sind. Sirupkannen oder Flaschen für aromatische Wässer mit diesen Mustern findet man nicht. Ob in dieser Zeit auch in Antwerpen Töpfe mit Porträtmedaillons hergestellt wurden, kann ich zur Zeit nicht berücksichtigen. Die zwei, welche sich im Rijksmuseum in Amsterdam befinden, kommen vermutlich nicht in Betracht und werden schon italienisch sein.

Den schon genannten Albarelli steht eine Serie polychromer Sirupkannen gegenüber, verziert mit ausgreifenden Blumen- und Blättermotiven. Zuerst nur zögernd am oberen Rand, nachher entlang dem Oberstrich und Unterrand und schließlich ebenfalls auf der Tülle, erscheint jetzt ein Motiv von gebogenen kleinen Streifen, das später für die Antwerpener Töpferwaren charakteristisch wird. Alle Gefäße haben eine schräge Kartusche mit Inschrift, zuerst in gotischen, später in lateinischen Buchstaben:

S. DE MENTHA (Museum het Vleeshuis, Antwerpen);

S. CAPILL, datiert unter dem Ohr 1546 (Musée de Céramique, Sèvres);

OXIMEL SQUILLITIC;

S DE CALAMETO (Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam).

Es ist nicht verwunderlich, daß einmal durch die vielen in Antwerpen ansässigen Töpfer und andererseits durch die vielen Kontakte zwischen den Antwerpenern und den Venezianern die niederländische Majolika viel von der venezianischen Töpferkunst übernommen hat. Am Anfang konnte ein solcher venezianischer Einfluß nur indirekt in Erscheinung treten; die venezianischen Schiffe mit Töpferwaren aus Faenza, die so viel Anklang bei den Antwerpener Steingutmalern fanden, brachten sicher auch venezianische Töpferwaren mit; sie waren jedoch im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts noch nicht mit cha-

rakteristischen Motiven verziert, um sie von den Töpferwaren aus Faenza unterscheiden zu können. Es unterliegt indessen keinem Zweifel, daß die Motive dieser Töpferwaren einen großen Einfluß auf die niederländische Töpferwarenfabrikation ausübten, nachdem die venezianischen

Abb. 2: Sirupkanne mit ausgesprengten Blumen- und Blättermotiven

Töpfereien im Laufe des 16. Jahrhunderts in industrieller und kommerzieller Hinsicht an Bedeutung gewannen. Dieses Dekor ist das sogenannte Fogliemotiv. Daß es venezianischen Ursprungs ist, läßt sich daraus schließen, daß die Steingutmaler in Faenza es mit „Alla Veneziana“ bezeichneten. Dieses Motiv war durch die in den Werkstätten von Castel Durante um die Mitte des 16. Jahrhunderts gegebenen Anweisungen von Picolpasso bereits bekannt.

Um etwa 1600 entzogen sich die Antwerpener Töpfer dem Einfluß von Faenza und fingen an, ihre Töpferwaren mit dem venezianischen Motiv zu verzieren. Diese Verzierung „A Foglie“ besteht aus einem Rankengeflecht mit sauber gezeichneten Blättchen, die meistens alle zur Hälfte schat-

tiert sind. Die ältesten Muster der Antwerpener Ausgabe dieses venezianischen Blattmotivs sind von den italienischen schwer zu unterscheiden.

Im Museum Vleeshuis in Antwerpen und in meiner Sammlung befinden sich zwei polychrome zylindrische Töpfe. Das zarte Gelb und das helle Grün in den Farben sind für Antwerpen charakteristisch. Die Inschriften lauten: „Lo(o)c(h) de Pino“ und „C(on)s(er)va Salvie“. Der schmale Rand mit Blattzweigen über der Kartusche veranlaßt mich, hier noch einige Töpfe mit Obst und Blattzweigen zu erwähnen, wie sie von Chompret in Les Cahiers de Céramique No. 3 Inschrift „MOSTARDA F(ina)“ beschrieben wurden; zwar kein Apothekengefäß, aber ein Senftopf. Solch einen Topf besitzt Frau van der Wielen in Hilversum; weiter gibt es so einen Topf ohne Kartusche in Les Musées de Cinquantenaires in Brüssel und in Museum Vleeshuis in Antwerpen.

Im folgenden geht Antwerpen mehr seinen eigenen Weg, indem es nach dem Vorbild von Faenza ein kleines Blattmotiv mit Rosetten und nach Venezianer Vorbild ein größeres mit aufspringenden Früchten übernimmt, die beide zum Fogle-Motiv gehören. In meinem Buch „Delfter Apothekengefäße“ habe ich das kleine Blumen- und Blattmotiv à fogle früher datiert als das größere (um 1620), weil die zylindrischen Töpfe hier bestimmt noch die Albarella-Form besitzen. Nachdem sich aber nun ein datierter Topf im Museum in Douai (Frankreich) befindet, zeigte es sich, daß diese Serie noch bedeutend früher einzuordnen ist.

Zur Zeit sind uns bekannt:

zwei sehr große zylindrische Töpfe mit den Inschriften:
GARIOPHIL CONDITI und CONSERVA ANTHOS;

und die drei Albarelli:

CONSER ABSINTHY RO, CONSER MAIORANE und
ROB CERASOR.

Sie befinden sich alle in der Sammlung des Kollegen Segers, Brüssel; sie tragen an Hals und Fuß das zweite charakteristische Motiv für Antwerpen, den Rand mit schattierten Nischen.

Es existieren vier weitere Sirupkannen; sie besitzen jedoch statt der Nischen am Oberstrich und Unterrand den bekannten Antwerpener Rand der vorigen Serie:

MEL ROSARUM (Vleeshuis, Antwerpen);

S DE PAPAVERE, datiert um 1550 (Museum Douai),
noch mit dem niedrigen Fuß der vorigen Serie;

Abb. 3: „à foglie“ verzierter Albarello

S DE SUCCO ENDIVE (Wellcome Museum, London);
S BYZANTINUS (Apothecaries Hall, London);
und ein kleiner zylindrischer Topf:
C HAMECH (Museum Douai).

Am Ende des 16. Jahrhunderts erscheint das große Foglie-Motiv; wir unterscheiden zwei Arten; viele Töpfe mit diesen Motiven sind erhalten. In diesem Genre kommen alle Typen von Gefäßen vor, der lange schmale Albarello, der große zylindrische Topf, die Sirupkanne, die Ölkanne und die kleine Karaffe für aromatisches Wasser. Ein Gefäß der letzteren Art befindet sich in der Sammlung von Apotheker Segers in Brüssel; es zeigt oben und unter dem Hals noch eine Verzierung, die aus einem abweichenden Linienmotiv besteht, das an die Verzierung der früheren Antwerpener Majolika erinnert. Seine Inschrift lautet: „A(qua) BUGLOSSE“. Eine Ölkanne im Museum zu Breda trägt die Inschrift „O(leum) LAURINU“. Fast alle diese Töpfe sind am unteren und am oberen Rand mit einem Nischenmotiv, oft als das älteste niederländische Randmotiv bezeichnet, verziert. Die Tülle ist vollkommen blau und läuft in einer Rosette aus. Einer dieser Töpfe ist unter dem Ohr mit der Jahreszahl 1620 datiert. Derartige Töpfe befinden sich auch auf den Gemälden von Teniers; diese Gruppe läßt sich daher in das erste Viertel des 17. Jahrhunderts datieren. Auch auf einem Gemälde von Balthazar van den Bosch oder M. van Helmont befinden sich derartige Töpfe. Im Westfriesischen Museum in Hoorn (Holland) liegt die Scherbe eines Apothekergefäßes, welche auf der Unterseite das Motiv mit den Nischen und weiter die Schilderung eines typischen holländischen Wassertores zeigt.

Diese Töpfe gehören zur Majolika, da sie außen mit einer weißen deckenden Zinnglasur und innen mit einer durchsichtigen Bleiglasur überzogen sind. Delfter Töpfergefäß ist dagegen außen und innen mit der weißen deckenden Zinnglasur überzogen. Delfter Töpferware bezeichnet also ein bestimmtes Genre; wir können nicht sagen, wo die ersten Delfter Töpfereien hergestellt wurden. Es scheint, als sei es eher in Antwerpen oder Haarlem als in Delft gewesen. Bekannt ist, daß sie auch in Tournai, Lille und sogar in Berlin hergestellt wurden. Auch das englische Lambeth Delft geht darauf zurück, obwohl es sich später in anderer Richtung entwickelt hat.

Durch den großen Aufschwung, den die Töpferwarenindustrie in Delft nahm, wurde der Name der Stadt Delft mit der Herkunft der Waren verknüpft. Eine Anzahl Früh-Delfter Gefäße für Apotheken sind als Bindeglieder

anzusehen zwischen Töpfen, die mit Blättern verziert sind und dem traditionellen Delfter Verzierungsmotiv, dem Obstkorb zwischen Pfauen. Darunter befindet sich eine Serie größerer Stücke, die oft durch das Anwerpener Motiv mit den schrägen Linien charakterisiert sind. Sie sind verziert durch eine Kartusche mit walzförmigem

Abb. 4: „à foglie“ verzierte Wasserflasche

Schmuck, darüber ein Engelsköpfchen, unter der Kartusche eine Löwenmaske. Zu diesen Genres zählt:

- eine Wasserkaraffe A MAIORANAE (Lloyd Williams Sarnier);
- ein großer zylindrischer Topf THERIAC ANDR (Museum Boymans);

die Sirupkannen S D SVCC ENDIVI, S PAPAVER
ERRAT (Museum St. Omer), OXIMEL SIMPLEX (Well-
come Museum, London), S DE COCHLEARIAE (Leicester
Museum),

kleine zylindrische Töpfe ohne das Motiv mit dem ge-
flochtenen Band; PVL AUREUS (Comein), P FOETIDAE
MAI (Vleeshuis, Antwerpen).

Es ist eben sehr schwer zu sagen, ob diese Töpfe in
Antwerpen oder in Delft angefertigt wurden. Auf der
Scherbe eines Topfes im Museum in Deventer finden wir
schon die Kartusche des Delfter Topfes, aber noch ohne
Vögelchen, und der Fuß hat noch das Antwerpener Mo-
tiv mit den kleinen Linien. Alles ist in Blau und Weiß
gehalten. Auf einer Wasserflasche mit dem Pfauen-Motiv
kommt am Oberrand gleichfalls noch das Antwerpener
Linienmotiv vor. Man findet dabei bisweilen die Nischen-
verzierung wieder, wie bei einer Sirupkanne im Gronin-
ger Museum; auf diesem älteren Apothekengefäß kommt
aber auch bereits die Kartusche mit den französischen
Lilien vor, die so charakteristisch für das Delfter Apo-
thekergefäß ist. Schließlich finden wir auch auf der Kar-
tusche kleine Vögelchen, fliegend oder auf einem Bein
stehend. Daraus gingen später die beiden Pfauen hervor.
Die Kartusche mit walzenförmigem Schmuck und den
französischen Lilien trifft man noch verschiedene Male
an. Zweimal kombiniert mit den Nischen auf einer Si-
rupkanne im Museum van Oudheden in Groningen, mit
Obstkorb und zwei Vögelchen, die auf einem Bein stehen
(Inschrift: S PAPAVERIS RHEA), und auf einer Wasser-
flasche aus meiner eigenen Sammlung, jetzt aber ohne
Vögelchen (Inschrift: A NIMPHEAE). Ohne Nischen tritt
das Motiv des walzenförmigen Schmucks noch verschiede-
ne Male mit oder ohne Vögelchen auf:

auf einem zylindrischen Topf der Apotheke van
Venckenray, Maaseyck, mit fliegenden Vögelchen (In-
schrift: C CALENDULE);

auf einem Gefäß aus meiner Privatsammlung ohne
Vögelchen (Inschrift: C ABSINTHE);

auf einer Flasche für aromatisches Wasser in einer eng-
lischen Sammlung mit stehenden Vögelchen (Inschrift
A CARD BENED).

Auch die Kartusche mit den kleinen Röschen taucht
wieder auf, jetzt aber zusammen mit dem Obstkorb:

CYDONIA COND (Museum für Folklore, Gent);

EL INDU (m) MINU(s) (Université Libre, Brüssel);

einige Töpfe mit Orangenbaum statt Obstkorb und ab und zu mit den Initialen P. C. B.

ein zylindrischer Topf C BORAGINIS (Sammlung Segers, Brüssel);

eine Sirupkanne DIANUCUM (Université Libre, Brüssel);

Abb. 5: Sirupkanne mit Engelsköpfchen und Löwenmaske

eine Sirupkanne S. D. CICHORE und eine Sirupkanne S DE PRASSIO (Museum für Folklore, (Tournai);

eine Sirupkanne S DE 5 RADICIBUS (Sammlung v. d. Boogaart, Middelburg);

eine Sirupkanne mit stehenden Vögelchen S VAN MOERBAE (Privatsammlung).

Die letzte Inschrift ist holländisch. Sirupkannen und Wasserflaschen dieses frühen Genres sind bis in den Fuß hinein hohl.

Das Übergangsmotiv mit den Nischen und mit der Kartusche mit französischen Lilien ist auch auf Gemälden zu finden, z. B. bei Balthasar van den Bosch II (1681 bis 1715). Eines davon befindet sich in Zürich, ein anderes in der Sammlung Dörr in Waldenbuch. Auf Gemälden Teniers ist derselbe Topf, ein Sirupgefäß, zu finden. Man könnte annehmen, daß van den Bosch ein Schüler Teniers gewesen sei.

Viele Früh-Delfter Gefäße sind innen mit einer Blei-
glasur versehen. Sie werden in einen kurzen Zeitraum in der Mitte des 17. Jahrhunderts datiert. Das Pfauenmotiv ist wohl eines der ältesten Verzierungsmotive der Delfter Töpferwaren. Das Fogliemotiv konnten wir durch ein Gefäß mit der Jahreszahl 1620 und durch das Vorkommen auf Gemälden von Teniers bestimmen. Das Pfauenmotiv läßt sich ebenfalls datieren. Es fanden sich einige Stücke in Belgien, die alle die Jahreszahl 1680 tragen; diese Töpfe erscheinen aber auch auf Gemälden. Das bekannteste ist wohl das Apothekerinterieur aus der Schule Terborgh aus dem Jahre 1665; auf dem Gemälde der Apotheke von Franz van Mieris (1635—1681) sind gleichfalls einige Töpfe mit Pfauenmotiv zu sehen. Das Pfauenmotiv fand also schon 1665 Anwendung und sollte in den ersten 100 Jahren das am meisten angewandte Motiv bleiben. Eine Serie Delfter Apothekengefäße im Medizinisch-Pharmazeutischen Museum in Amsterdam zeigt das Pfauenmotiv mit den Initialen W. H., die noch nicht geklärt sind. Es werden die Buchstaben des Apothekers sein, der den Auftrag zur Anfertigung dieser Töpfe gab. Bei Lambeth Delft in England ist diese Angabe des Auftraggebers sowie der Jahreszahl der Anfertigung üblich. In den Niederlanden ist dies die einzige Serie, die wir kennen. Das Pfauenmotiv war also während eines Jahrhunderts das am meisten angewandte Verzierungsmotiv für das Delfter Apothekergefäß. Erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts kommt eine große Anzahl anderer Verzierungsmotive auf. Die meisten haben, wie der Obstkorb mit den Pfauen, wenig Verbindung zur Pharmazie. Glücklicherweise gibt es einige Ausnahmen, z. B. die kleinen Cherubim mit Salbenspatel und Retorte als Darstellung des galenischen und chemischen Heilmittels und die blühende Aloe, eine pharmazeutische Pflanze, deren Erblühen zu den großen Seltenheiten gehörte.

Gegen Ende seiner Blütezeit bringt auch Delft ein vielfarbiges Apothekengefäß heraus. Die feuerfesten Farben,

z. B. Blau, werden im großen Feuer mit in die Glasur gebrannt; die weniger feuerfesten Farben werden auf die bereits gebrannte Töpferware gemalt und in einem leichten Feuer gebrannt. Man fühlt, wie diese Farben oben aufliegen. Es sind nur etwa sechs Verzierungsmotive der Delfter Vielfarben bekannt, die nicht alle ausnehmend schön sind. Die schönste ist der zylindrische Topf im Rijksmuseum Amsterdam mit einer Variante des Pfauenmotivs, einem springenden Hirschen an Stelle der Pfauen. In der

Abb. 6: Delfter Gefäß mit Initialen W. H.

Verzierung wurde auch Gold verarbeitet. Leider ist dieses Stück nicht markiert.

Auch ein vielfarbiger Blumendekor gehört zu den kunstsinngigsten Verzierungsmotiven der Delfter pharmazeuti-

schen Töpferwaren. Er wurde von der Fabrik der Drei Glocken angefertigt. Auch die Fabrik des griechischen A hat ein vielfarbiges Motiv mit einem liegenden Hirsch in Rot herausgebracht. Allgemein sind diese Gefäße nicht mit einem Signum versehen. Nur im Museum in Mons (Belgien) stehen einige mit der Marke A (Pieter van Marksveld).

PvMV

Vielfarbige Töpfe, zum Teil mit denselben Motiven, stellten weiterhin die Fabriken De Lampetkan (die Wasserkanne), de Bloempot (der Blumentopf) und de Porceleyne Fles her. Wir wissen nicht, ob eine Nachahmung der Motive vorliegt oder ob der Topfmalers mit seinen Motiven und Farben die Fabrik gewechselt hat. Das Pfauenmotiv findet man selten mehrfarbig. Mir sind nur zwei bekannt. Es gibt aber sehr viele Imitationen mit mehrfarbigem Pfauenmotiv; man sollte daher vorsichtig sein.

Marken

Nur etwa 30% der Delfter Apothekengefäße tragen eine Marke Delfter Fabriken. Vermutlich waren die Delftschen Töpfereien als Imitation des chinesischen Porzellans so gelungen, daß man in verschiedenen anderen Städten versuchte, sie nachzuahmen. Das geschah bestimmt in Belgien (Tournai, Lille, Brüssel), aber auch in Berlin; die Fabrikation fand selbstverständlich anonym statt, um das Produkt als Importware aus Delft an den Mann bringen zu können.

Inschriften

Bei der Unterscheidung der Antwerpener Apothekengefäße von den italienischen helfen oft Inschriften. Selbstverständlich hat der Antwerpener Apotheker, wenn er eine Serie Apothekengefäße mit ihren Inschriften bestellte, keine italienischen Inschriften aufgegeben, sondern lateinische, auch wenn der Töpfer ein Italiener war. Alle Apothekengefäße, die in den Museen als nord- oder südholändisch bezeichnet werden, können außer Betracht gelassen werden, wenn sie italienische Inschriften tragen. Die Inschriften sind selbstverständlich meistens in lateinischer Sprache abgefaßt. Es gibt jedoch zwei Ausnahmen, nämlich eine Früh-Delfter Sirupkanne in meiner Privatsammlung mit der Inschrift S VAN MOERBAE (Sirup von Maulbeeren, Sirupus Mororum) und eine Wasserkaraffe im St.-Johannes-Hospiz in Brügge mit der Inschrift A. PEN-NINCKWATER. Die Inschrift ist hier nicht allein niederländisch. Die lateinische Vorsilbe A für aqua = Wasser steht davor. Ein einziges Mal kommt auch ein alchemistisches Symbol vor, und zwar U Enul: c ☿ 10 und Cryst ☿ U

resp. meinend Unguentum Enuli cum Hydrargyro und Crystallae Tartari.

Inschriften können auch helfen, das Datum festzustellen. Die Delfter Töpfe sind ja mit einer Ausnahme nicht datiert und das Pfauenmotiv wurde sehr lange verwendet.

Auch die Heilmittel haben ein ziemlich langes Leben gehabt. Die Vorsilbe „Dia“, wie sie u. a. in einer Anzahl von Inschriften im Gemeindemuseum in Arnheim vorkommt, deutet auf ein ziemlich hohes Alter. Die Nomenklatur der Heilmittel hat sich im Laufe der Zeit geändert. Die Pharmacopöa Batava von 1805, die erste niederländische Pharmacopöe, die während der Zeit, als die Niederlande zu Frankreich gehörten, entstand, erhielt eine neue Nomenklatur nach französischer Auffassung, im Gegensatz zur Pharmacopöa Belgica von 1823, die vor dem Vereinigten Königreich (Niederlande und Belgien) galt. Besonders im letzten Zeitabschnitt dient also auch die Inschrift als Hilfe, Erscheinungsjahr und Datum einer Marke zu bestimmen. Buchstabentypen können ebenfalls etwas aussagen; ein gotischer Buchstabe muß früheren Datums sein als die gewöhnlichen Buchstabentypen.

Modelle

Neben den üblichen Modellen kommen bei Delfter Töpferwaren auch abweichende Formen vor. Nach der Form lassen sich die Delfter Apothekengefäße in vier Gruppen einteilen:

1. Töpfe mit Tülle, in erster Linie Sirupkannen; jedoch auch Öltöpfe, in Belgien auch mit einem Fuß versehen.
2. Flaschen für aromatische, wohlriechende Wasser; obgleich das Delfter Modell typisch ist, kommt diese Form überall vor. Nach ihrer Inschrift zu beurteilen, wurden einige große Exemplare zur Aufbewahrung von Medizinalkweinen benutzt. Allgemein jedoch sind Töpferwaren zum Aufbewahren von Wein ungebräuchlich.
3. Zylindrische Töpfe, diese Form leitet sich von dem langen schlanken Albarello ab, einem in der Mitte etwas verengten Topf. Diese Töpfe kommen noch bei dem Fogliemotiv vor und gehen allmählich in den zylindrischen Salbentopf über, wie wir sie in der Apotheke jedoch nur noch aus Porzellan vorfinden. Diese Töpfe wurden mit einer Schweinsblase oder einem Stück Pergament verschlossen; zu diesem Zweck war ein Bänderand vorgesehen. Später wird ein Kupferdeckel benutzt, der in der Nachzeit durch den Delfter steinernen Deckel ersetzt wird. Eine Ausnahme bildet der rechteckige Topf, von dem ich nur zwei Exemplare

kenne, und ein paar niedrige Töpfe mit steinernen Schraubendeckeln. Der zylindrische Topf mit Fuß wird zu Unrecht Pillentopf genannt. Wir kennen eine Serie kleiner zylindrischer Töpfe ohne Fuß, die nach ihren roten Inschriften „M. P., massa pillularum“ zu urteilen, zu diesem Zweck benutzt wurden.

4. Schließlich müssen noch die Vasen erwähnt werden, große Töpfe abweichender Formen. Im Gegensatz zu Frankreich und Italien waren sie in den Niederlanden wenig in Gebrauch. Es entsteht der Eindruck, daß diese großen Töpfe nur zur Zierde dienten, zumal sie fast nie mit einer Inschrift versehen waren.

Nachahmungen

Nachahmungen der Delfter Töpferwaren, besonders die belgischen, sind schwer von den wirklich in Delft hergestellten Stücken zu unterscheiden. Meist ist die Verzierungen nicht so sauber ausgeführt, die blaue Farbe ist heller, das Ganze ist technisch weniger vollendet. Es ist mit großer Wahrscheinlichkeit anzunehmen, daß einige dieser Stücke ihren Formen und Verzierungsmodiven nach belgischer Herkunft sind. Ich erwähnte bereits, daß die Ölkanne mit Fuß nur in Belgien vorkam, wie die beiden kleinen Töpfe mit steinernen Schraubendeckeln (Brüssel). Verzierungsmodive mit dem österreichischen Adler und mit St. Georg, der den Drachen tötet, sind ebenfalls belgischen Ursprungs. Wahrscheinlich stammt auch die umfangreiche Serie mit dem Satyrmotiv aus Belgien. Töpferwaren aus Tournai sind manchmal durch ein Kreuz mit einem Punkt oder einer Rundung in den vier Feldern gekennzeichnet. Die Berliner Nachahmung ist in bezug auf Form und Verzierung mit dem Delfter Produkt identisch. Ihre Glasur ist jedoch gelblicher als die Delfter, die Verzierung ist weniger sorgfältig gemalt und die Haltung der Pfauen anders. Die Unterseite ist ohne Glasur und mit den gravierten Initialen B. L. versehen, Luedicke, der Marke von Berlin. Es handelt sich hier um eine Nachahmung der Delfter Töpfereien, hergestellt in einer Berliner Fabrik, die auf königlichen Befehl errichtet wurde, um Delfter Produkte zu imitieren.

Fälschungen

In diesem Jahrhundert wurden moderne Töpfe mit alten Marken und Motiven in den Handel gebracht. Delft stellt sie mit dem Pfauenmotiv in Blau oder vielfarbig her, mit steinernen Deckeln in moderner Form, meistens markiert mit den drei Glocken. Manchmal findet man an Stelle von

Rissen unter der Glasur eine gemalte Craquelée. In Belgien wurden Töpfe mit dem Satyrmotiv in Blau oder vielfarbig nicht auf dem Drehtisch, sondern in Formen angefertigt. Sie tragen von den Formen Nähte an den Seitenkanten. Auch das Fogliemotiv wurde verfälscht. Beim Ankauf derartiger Töpfe ist größte Vorsicht geboten.

Anschrift des Verfassers:

*Doz. Dr. D. A. Wittop Koning, Overtoom 83,
Amsterdam W, Holland.*

Résumés — Samenvattingen

Le Pharmacien dans la Littérature

L'auteur nous entretient au sujet de pharmaciens qui ont joué un rôle dans la littérature en tant qu'écrivains ou poètes, et des opinions de non-pharmaciens concernant le rôle du pharmacien dans la société, tel qu'il nous est révélé par la littérature.

Un décret impérial concernant les remèdes secrets

L'auteur commente un décret du gouvernement provincial du Gueldre où est stipulée une réglementation concernant les remèdes secrets, décret qui remonte à la loi du 18 août 1810.

De apotheker en het theater

De schrijver behandelt een toneelstuk van L-Holberg „Maitre Gérard de Westphale ou le barbier trop loquace”.

Het geheime geneesmiddel

De schrijver behandelt het geheime geneesmiddel, de strijd er tegen en het er uit voortgekomen spécialité van onze dagen.

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
KRING VOOR DE GESCHIEDENIS DER PHARMACIE IN BENELUX

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bureau/Bestuur:

Président: I. Etienne, Verviers	President
Vice-Président: E. L. Ahlrichs, Utrecht	Vice-President
Secrétaire: Dr. E. Grendel, Gouda	Secretaris
Trésorier: E. G. Segers, Bruxelles-Brussel	Penningmeester
Administrateur: Dr. A. Guislain, Bruxelles-Brussel	Administrateur

Membres d'Honneur/Ereleden:

Dr. P. H. Brans, Rotterdam.
Dr. G. E. Dann, President Intern. Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Kiel.
Dr. Apotheker L. J. Vandewiele, Gand-Gent.
Prof. Dr. A. E. Vitolo, Presidente del Associazione Italiana di Storia della Farmacia, Pisa.

Membres Bienfaiteurs/Weldoener leden:

A.P.B., Bruxelles-Brussel
Kon. Ned. Mij. ter bevordering der Pharmacie, 's-Gravenhage
Apothekersvereniging van Antwerpen
Et. Baudrihay, Verviers
Boots Pure Drug Company limited, Rotterdam
S.A. Ciba, Bruxelles-Brussel
Et. Couvreur, Bruxelles-Brussel
Ophaco, Bruxelles-Brussel
S.A. Sanders, Bruxelles-Brussel
S.A. Sandoz, Bruxelles-Brussel
Specia, Bruxelles-Brussel

Membres Donateurs/Ondersteunende leden:

N.V. Handelsmij. L. I. Akker, Rotterdam
N.V. Amsterdamsche Chinine Fabriek, Amsterdam
S.A. Biergon, Liège-Luik
N.V. Kon. Pharm. Fabr. v/h Brocades, Stheeman en Pharmacia, Amsterdam
Colès, Diegem
Lab. Cusi, Bruxelles-Brussel
Pharmacies Dawant, Bruxelles-Brussel
Departement Amsterdam van de K.N.M.P.
Departement Friesland van de K.N.M.P.
Departement Gelderland van de K.N.M.P.
Departement 's-Gravenhage van de K.N.M.P.
Departement Limburg van de K.N.M.P.
Departement Noord-Brabant van de K.N.M.P.
Departement Noord-Holland van de K.N.M.P.
Departement Rotterdam van de K.N.M.P.
Departement Utrecht van de K.N.M.P.
Departement Zeeland van de K.N.M.P.
Economie Populaire, Ciney
Cercle Gilkinet, Liège-Luik
P. Hahmes, Maastricht
Lab. Dr. C. Janssen, Turnhout
Lederle, Bruxelles-Brussel
Mijnhardt-Moncoeur, Moortsel-Antwerpen-Anvers
N.V. Handelsmij. Nedigepha, Amsterdam
N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht
Pharmacies populaires liègeoises, Liège-Luik
Pharmacies populaires de Seraing, Seraing
Pharmacies populaires, Verviers
C. N. Schmidt, Amsterdam
N.V. Dr. Willmar Schwabe, Zaandam
Syndicat pharmaceutique, Verviers
Syndicat des Pharmaciens Luxembourgeois, Luxembourg

Cotisations/Lidmaatschap:

Membres bienfaiteurs/Weldoener leden: min. 500 fr. ou f 40,—
Membres donateurs/Ondersteunende leden: min. 300 fr. ou f 25,—
Membres effectifs/Gewone leden: 100 fr. ou f 8,—

CCP belge/Belgische P.C.R.: Cercle Benelux 16 bd. Ad. Max, Bruxelles-Brussel no. 198 823

Giro: Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, Bd. Ad. Max 16, Brussel, no. 1457 38.